

לק"י

מאמר אלהא דבשמיא

מאת מרן הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

פוסק עדת תימן

מח"ס שלחן ערוך המקוצר ח"ח, שו"ת עולת יצחק ג"ח,
בארות יצחק על פסקי מהרי"ץ ו"ח, נפלאות מתורתך ועוד

פיוט קדמון מזמן הגאונים, שהיו אומרים אותו בסיום המגילה, ובזמנינו מה-טוב לאמרו בסעודת פורים. וצירפנו עליו פירוש נרחב, המקיף כמה וכמה עניינים שבמגילה

י', ג'. לכל זרעו. א) הפיוט דלקמן, מצאתיהו בקובץ כת"י מלפני יותר מארבע מאות שנה, הכולל ספר שערי אורה למהר"י גיקאטיליא. ומדרשים שונים, כגון אגדתא דמגילה, עניין חנוכה, פורים, מועד וכו' [והרחבנו אודותיהם במילואים והשלמות לשם הגדולים לחכמי תימן, אשר עודנו עמי בכתובים]. פיוט זה, מיועד לאמרו בסיום קריאת המגילה, ככתוב בתחילתו בזה"ל, והדי קול לבעץ אלגאונים, יגאב בעד קראת המגילה ע"כ. דהיינו, וזה מאמר לאחד הגאונים, ייאמר אחרי קריאת המגילה:

א. אלהא דבשמיא, פרוקנן מיד עממיא. בזכות תלתא חביביא, תפרוק ותשיזיב בנאיא:

ב. גדול בשמך נקרא, ולפניך נהגה בשירה. (כי) דרכת באויבינו פורה, והפכתם כסדום ועמורה:

ג. המן רשיעא, נפל רעיעא. ואתלי על אעא, בסר חמרא גריעא:

ד. זכירת עמלק תמחה, מחייא מתוחא. ירדו מהרה לבאר שחת ושוחה. חטאתם אל תשכחה, כי לא ידעו עשות (נכוחא) [נכוחה]:

ה. טעה בעתרא, בשר חמרא. (ואתנסח) [יתנסח] לברא, ולא הות ליה קבורה:

ו. כנפילת המן יפול כל זרעו, ושובב הולך בעון בצעו. לא תוכל למרדכי אמרו לו כל (יודעי) [יודעו], כי נפול תפול כנפילת פרעה:

ז. מלכא אתקני, על ערסיה אתפני. נפל קדם דעני, על די מלת מלכא שני:

ח. ספרים המהיר לפתות כל הארץ. להשמיד עם אל, עם בני פרוץ. (ונהפכה עצתו ונתמלא טומאה כשרץ, על כן זכרו אבד מני ארץ). [על כן זכרו אבד מני ארץ, ונהפכה עצתו ונתמלא טומאה כשרץ]:

ט. פחדא אחד בנוהי, על די נקרא עופיא עינוהי. צוחו פחדא קדמוהי, זרש וכל רחמוהי:

י. קל אתתיה פד צווחת, וברתיה מתאנחת. רישה פזבלא משחת, ומן שורא אשתטחת:

יא. שקל כפרין אלפין עשרא, ולכדוהו עונותיו בעברה. (ונתלה) [תלוהו] הוא ובניו עשרה, פרשנדתא הוא ואחוהי בני הארורה:

יב. פהרבי מרדכי בחוץ, והלבישו בגדי בוץ. והוא צלוב ושמו נפוץ, ולא שם לו על פני חוץ:

יג. תלוי פראוהו בני, אותה שעה נהרו עיני. באהלו חשב רעה על המוני, כן יאבדו כל אויביך י"י:

יד. שמחה עשו עם לא אלמן, פלבש מרדכי בוץ וארגמן. ונחפה ונבהל הצר המן, לכך נאמר ארור המן:

טו. ימי הפורים קיימו ברוכי, כי שמח(ת)ני אל וישר דרכי. לפניו אקוד ואכרע על ברפי, וחייבין אנו לומר ברוך מרדכי:

טז. מתלא למלכא פירש, על בגתנא ותפש. בארבעה עשר בחדש, (ו)נען ונאמר ארורה זרש:

יז. כסיל מטורף ביותר, בעמדו פניו חפו בחצר. וימינו גדולה יצאה לו להתמפר, ואנו חייבין לומר ברוכה אסתר:

יח. שיר ושבח נתנו נחויים, כי יצאו הכל פדויים. פשטו יד להרוג שנואים, לכך נאמר ארורים אויבים:

יט. שמחה לבשו עדת יקותיאל, כי ראו תשועת האל. אומרים י"י אלהי ישראל, [וחייבין אנו לומר ברוכים ישראל]: ונאמר כן יאבדו כל אויביך י"י, ונאמר ותשועת צדיקים מי"י:

ברוך י"י לעולם אמן ואמן:

ב) עיינו רואות כי פיוט זה הוא בן תשעה עשר בתים חרוזיים, ומשולב לשון ארמי בלשון הקודש. אינו משוקל ביתידות ותנועות, כי בזמן הגאונים עדיין לא נהגו בזאת, וכמתבאר בדברינו דלעיל פרשת תצוה על פסוק ועשית לאהרן ולבניו ככה, ד"ה כמו-כן. בדקנו ומצאנו כי י"א בתים הראשונים הם לפי סדר

אבג"ד, אף שהשאר אינם לפי סדר מסויים. מעתיק כתה"י אף שניכר שהיה תלמיד-חכם ובקי, מכל-מקום אגב שיטפיה לא נשת ליבו שהגאון המחבר הולך לפי סדר אבג"ד, ולכך שינה או תיקן לפי הבנתו, וכנראה שכבר לפניו היה ההעתק משובש או מטושטש קצת. ואנו שזכינו להבחין בכך, החזרנו מכח זה העטרה לישנה, דהיינו שציינו תיקוני הלשון כפי שיצא קרוב לודאי מיד הגאון מחבר הפיוט, והוספנו ניקוד בפרט לתיבות הקשות (כי בכת"י לא מנוקדת אפילו אות אחת). כמו-כן סימננו י"ט אותיות בראשי הבתים, להקל על המעיין שימצא בביאורנו דלקמן פירוש כל דבר במקומו, וכן את ציוני המקורות במקרא ובדברי חז"ל בגמ' ובמדרשים, שעליהם בנוי הפיוט. מקצת דברים עדיין לא זכינו למצוא מקורם, ובודאי הגאון המחבר שאבם מספרים שהיו בידו:

ולכאורה יש לתמוה מדוע לא ערך את הפיוט כפי סדר השתלשלות העניינים דבר דבור על אפניו, כגון שאחרי שדיבר על נפילתו של-המן ותלייתו וכו', כתב "ספרים המהיר לפחות כל הארץ, להשמיד עם אל וכו'", מה שהיה מעיקרא. אחרי כן כתב על בתו שזרקה זבל על ראשו, מה שהיה קודם עניין תלייתו, ושוב חזר לעשרת אלפים ככר כסף שרצה לשקול, מה שהיה עוד קודם ששלח ספרים. אחרי שכתב על עניין השמחה שעשו וכו' חזר לעניין בגתנא ותרש שאירע קודם לכל אלו. אמנם כבר עמד על כגון דא גאון עוזנו מהרי"ץ זצוק"ל בספרו עץ חיים, וביאר שדרך הפייטנים שלא להקפיד לסדר הדברים כסדרן, כיעויין שם בפירושו לסדר שמחת תורה, בפיוט אשר בגלל דף פ"ז ע"א ד"ה שופר תקעו, ודף ח"פ ע"א ד"ה פתחו כולם, ובפיוט אנה משה רחמא דף פ"ט ע"ב ד"ה ופדות שלח לעמו. ודוקא בפיוטים שהם על סדר אבג"ד כמפורש בדבריו שם, כי ההכרח הזה יאלצהו לשנות, וכמו-כן הוא בנדון דידן, ומאחר שרוב הבתים הראשונים הם על סדר אבג"ד ממילא נמשך שלא להקפיד גם בבתים האחרונים אלא כפי מה שנזדמן לו, מעניין לעניין באותו עניין. ולכן בפיוט תרומה הבדילנו שאומרים בליל פסח, הוזקק מהרי"ץ שם דף י' ע"א לתרץ מדוע הקדים עניין מתן תורה לנסים שנעשו ביציאת מצרים. ואעפ"י שיש לחלק בין הנושאים, דשאני התם דסוף סוף הם עניינים שונים, משא"כ כאן שסיפור המגילה הוא אחד, וקשור כשלשלת זה אחר זה, ואם כן חזרה קושיא למקומה. אך יש לומר שכל זה אם היה בא לספר כל העניין לפרטיו, כגון שעשה ר"י הלוי בתיקון פורים הנודע, הפותח מי כמוך ואין כמוך וכו' אזי יש מקום לטענה אם היה מעוות את הסדר. אבל כאן שאינם אלא ראשי פרקים דרך זכרון בעלמא, לית לן בה. ולא עוד אלא שאפילו בתורתנו הקדושה עצמה, קיימ"ל אין מוקדם ומאוחר בתורה, הגם שאין הטעמים לזה שייכים בנדון דידן, כיעויין מ"ש בס"ד לעיל בפרשת יתרו על פסוק ויאמר חותן משה אליו ד"ה בכל אופן: מצוי פיוט כעין זה, וקצר ממנו, והוא אשר הניא עצת גויים, שנוהגים האשכנזים לאמרו בליל פורים אחר ברכה אחרונה בסיום המגילה, ונזכר בכמה ראשונים. כולו בלשון הקודש, וללא חרוזים. מסודר על פי אבג"ד, ואעפ"כ הולך כפי השתלשלות העניינים. וראיתי כתוב במחזור ויטרי דף רי"ד שפיוט אשר הניא הוא מאנשי כנה"ג יעו"ש, ולענ"ד תמוה, כי לא מצינו שאנשי כנה"ג תיקנו פיוטים כלל ועיקר. וע"ע מ"ש בס"ד בבארות יצחק על פסקי מהרי"ץ הלכות שמחת תורה ס"ק צ"ב דף שע"ד סוף ד"ה ובצפייטנו, ובפרי עץ חיים על אגדתא דפסחא מהדורא שנייה אות נ"ג דף קנ"ב ד"ה ומכל מקום לגבי תרומה הבדילנו, ובתשובותי עולת יצחק חלק ג' סימן 209? (גם-כן בעניין תרומה הבדילנו) אות ג' ד"ה והשתא: בכל אופן לגבי פיוט אלהא דבשמיא אשר לפנינו, מפורש כי נתחבר על-ידי אחד מהגאונים, אך לא פורש שם כבודו. פיוט זה לא נודע לנו עד עתה כלל ועיקר, וגם לא נשמע בזמנינו על שום מקום שנוהגים לאמרו, לא הוא ולא כיוצא בו. ר"ל אף בקהילותינו בתימן, ששם נכתב הספר. ומי יודע אולי העתקה זו שזכיתי והגיעה לידי, היא יחידה בעולם. [אחרי כן העתיק הכותב אגדתא דמגילה לבעל מדרש הגדול, וכבר נדפסה כמה פעמים, ולשעבר הודפסה בשם "אגדת אסתר". בחתימתו שם, הזכיר הכותב שהשלים העתקתו ביום ב' אייר שנת א'תתק"ח לשטרות (ה'שנ"ז ליצירה) במאתא אלמחל אלספל]. וכיון שגם היא עלולה להיאבד, ופן תאכלנה התולעת כאשר התחילה כבר לאכלה, נזדרזתי ויגעתי להעתיק ממנה פיוט זה [עם דברים נוספים שנכללו בספר זה, ומפוזרים בחיבורי כל דבר במקומו] בדיוק גדול, לזכות את הרבים, ולמען תהיינה שפתי הגאון המחבר דובבות בקבר וזיע"א:

ובזמנינו לפענ"ד מה-טוב ומה-נעים לומר פיוט זה בסעודת פורים. כי לאמרו בבתי כנסיות אחרי ברכה אחרונה, נראה שלא יתקבל. ולא רק מפני שישנם שיטענו כי זה שינוי מהמנהג, אלא מפני שבלילה

ממהרים לבתיהם מפני שהם בצער מהתענית. וביום טרודים להזדרז לצורך קיום מצוות היום כידוע. וסגי להו במה שכבר הוקבע לומר פסוקי חסדי י"י אזכיר וגו' לפני המגילה. אבל בסעודה שפיר דאמי, ואדרבה יוסיף לשמחת היום, וע"ע לקמן ד"ה ומה שעד:

ומפורסם מאמר חז"ל בגמ' (מגילה דף ז:): חייב איניש לְבַסְמֵי בפוריא, עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי. וידוע אחד הפירושים על זה המובא באבודרהם, שהיה בזמנם של-חכמי הש"ס פיוט, שעל בית אחד היו עונים ארור המן, ועל בית אחר עונים ברוך מרדכי. וצריך לזה צִילוֹתָא [דהיינו דעה צלולה] שפעמים שאין אדם מתכוון, וטועה. והר"ר יצחק עשה פיוט בדוגמא זו ע"כ. ואולי הכוונה למה"ר יצחק אבן ג'יאת, אמנם אין זכר לזה בפיוטו של-הריצ"ג הפותח יום פוריא יומא דנן וכו', שנדפס בסוף מעם לועז על מגילת אסתר דף שי"ח, עם פירושו של-הר"ר צמח דוראן בסוף ספרו תפארת ישראל, וגם לא בשאר פיוטים המובאים שם. אמנם יש כדוגמא זאת, קינה ידועה לתשעה באב שחיברה הר"ר יהודה הלוי, הפותחת אש תוקד בקרבי וכו' בתים רבים שעל אחד עונים הציבור בצאתי ממצרים, ועל חבירו עונים בצאתי מירושלם, כפי הנושא שבכל בית. והנה בפיוט שלפנינו, סיים הגאון הבתים האחרונים אחד בארור המן, ואחד בברוך מרדכי וכו', ואם יאמר בסעודת פורים כמו שהיצענו, והשומעים יסיימו כאן זאת כמַעֲנָה [ולכן הדפסתי זאת באותיות גדולות להיכר], גם-כן אפשר לשומע לטעות. אמנם לא לפי הנושא, כי בזאת לא הקפיד הגאון המחבר כלל [שהרי כפי הנראה גם הוא עצמו לא ייעדו לסעודה אלא לאחר קריאת המגילה. אכן שמא אחרי-כן קבעוהו שם] אלא לפי החרוז, כגון אלמן, וארגמן, המן. ברוכי, דרכי, מרדכי. דוק ותשכח. וע"ע בדברינו לעיל הפטרת וישב על פסוק רק אתכם ידעתי ד"ה ואפשר:

סמוך לחתימה, אחרי שערכתי כל הדברים דלעיל וְדַלְקָמֵן לַדְפּוֹס, האיר ה' את עיני בהעתקה נוספת של-פיוט זה, תוך תְּפִלָּאל אחד, שהביאו בסתם, ר"ל בלי לציין שנתחבר ע"י אחד מהגאונים. אלא אחר סיום ברכת האל הרב את ריבנו וכו' מכל צריהם האל המושיע, העתיק כל הפיוט עד סופו, כי ראו תשועה מהאל, וחייבין אנו לומר ברוכים ישראל, ונאמר כן יאבדו כל אויביך ישראל: ותשועת צדיקים מי"י. ואח"כ יאמר ארור המן וכו' עכ"ל. לעת עתה אין ידיעה מתי נכתב תכלאל זה, והיכן ועל ידי מי, כי הוא עצמו אינו מצוי לפני, רק העתקתו המדוייקת של-פיוט זה. ציינתי תוך הפירוש דלקמן, כל שינויי הנוסחאות שמצאתי בו, בשם נוסח שני. וכיון שבתכלאל הוא מנוקד, נדון גם על ניקודיו. וחלק מהתיקונים שהיצעתי, מצאתי להם סעד בתכלאל זה, וברוך ה' אשר הנחני בדרך אמת:

ואחרי שנים רבות, מצאתי כי פיוט זה נדפס כבר בשינויים, בכתר שם טוב גאגין (לונדון ה'תשי"ד) חלק ה' דף ס"ט, מועתק מתוך ספר תפילות שבחים ושירים, כמנהג קוגין, אמשטרדם ה'תקי"ז. ויש כמה שינויים לטובה, אף כי יש גם שיבושים. ביררתי לפום רהטא הסולת מתוך הפסולת, והזכרתי לקמן בשם נוסח כתר שם טוב:

עוד הראוני אחרי ככלות הכל, במחניים קובץ פ"ט מְדַף נ', אריכות בעניין פיוט זה, ונדפס שם מכמה מקורות. ומכללם חידוש, שנמצא הוא באחד התכלאל מִסוּדוֹ של-מהר"י ונה, עם פירושו הידוע בשם חידושין. וכיון שקשה למגמר בעתיקא, ולערך הכל מחדש, על כן ציינתי מעט אפס קצהו, אומ"ר הבא מן החדש, בשם נוסח מחניים:

ג) ומעתה אחל לפרש הפיוט הקדמון והנחמד הזה, כפי חולשת הבנתי וידיעתי, מראשו ועד סופו. והאלהים הרועה אותי מעודי, הוא יהיה עמדי:

א). פרוקנן מיד עממיא. תושיענו מיד הגויים, כשם שהושעתנו מיד המן וכמו שקראנו עתה במגילה. תרגום קומה והושיענו (ירמיה ב', כ"ז) ופְּרוֹקְנָא, וכן הושיעני ואושעה (שם י"ז, י"ד. הפטרת בהר) פְּרוֹקְנֵי ואתפריק, והקו"ף בשוא נח. ובמשקל כבד, נמצא בסדר הרחמים שאנו אומרים ביום הכפורים, פְּרוֹקְנֵי בקל ויעבור, כמובא בתכלאל עץ חיים דף קס"ז ע"ב. [שוב ראיתי כי כן הגירסא בנוסח הפיוט שבכתר שם טוב, פרוקנין מיד עממיא]. ובנוסח השני הגירסא פְּרָקִינֵי, וצ"ע כי זה לשון עבר, על משקל עבדינן, אמרינן. ברם יתכן דאין הכי נמי קאי השתא על מה שאירע בעבר בזמן המן, וזולתו. ועל העתיד, אינו מדבר אלא הלאה בסיום הבית, "תפרוק" ותשיזיב בניא. ואדרבה ניחא טפי בהכי, שלא תהא כפילות. אלא שעכ"פ ניקוד הפ"א צ"ל בפתח, כי בקמץ הוא לשון פירוק ופיצול. אבל נראה שאין נוסח זה מדוייק, כי פירוש פרקינן, פְּרִינֵי. ואם היתה כוונתו לומר פְּדָה אותנו, היל"ל פְּרָקֵן, פְּרִיקָנֵן. על כן הנוסח פְּרוֹקְנֵן

עדיף, לשון עתיד. ואף שיש כפילות בסוף הבית, זהו להרבות תחינה ובקשה: בזכות תלתא חביביא. בזכות שלושת האהובים, דהיינו אבותינו אברהם יצחק ויעקב. וכמו שנאמר (ישעיה מ"א, ח') זרע אברהם "אוהבי". ותרגום והייתם לי סגולה (שמות י"ט, ה') חֲבִיבִין, ויעויין בדברינו שם. ואעפ"י שלא נאמר אֶהוּבִי אלא אוֹהֲבִי (ומזה דייק מהרי"ג בשערי אורה שעבודתו של-אברהם אבינו היתה על-ידי אהבה תמיד יעו"ש), וכן לא נזכר זה על יצחק ויעקב אלא על אברהם, מכל-מקום זכורני שדרשו עליהם פסוק למען אחי ורעי וגו' (תהלים קכ"ב, ח') אלו אבותינו אברהם יצחק ויעקב שהחשיבם הקב"ה כאחיו ורעיו, וזה כמו אהוביו. [ומהא"י טעמא נמי אנחנו קוראים להקב"ה בשם דוד, כמו שנאמר (שיר השירים ו', ג') אני לדודי ודודי לי, כיון שהוא אחיהם של-אבותינו. וזה דרך צחות]. ועיין אור החיים בסוף פירושו לפסוק לא תשנא את "אחיר" בלבבך (ויקרא י"ט, י"ז) בשם תנא דבי אליהו, ובדברינו שם על פסוק הנזכר שהוא בפרשת קדושים ד"ה ואפשר, ועל פסוק אברהם אוהבי הנזכר לעיל, שהוא בהפטרות לך תפרוק ותשיזיב בניה. תושיע ותציל את הבנים. ועל-דרך שאומרים בברכת אבות, זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם. וניקדתי תפרוק בחולם, כמו שאומרים בקדיש ויפרוק עמיה. ובנוסח השני נקוד בשורק, וזה כמו שנקוד בתרגום בבניך תפדה (שמות י"ג, י"ג) תפרוק. והכל אחד:

ב) בְּשִׁמְךָ. בנוסח השני שמך בלא ב': בשירה. בנוסח השני שירה בלא ב': כי דרכת באויבינו פורה. שאיבדת אויבינו, כמו הדורך ובעט על הענבים בגת הנקראת פורה, על שם שהענבים מתפוררים ונרצצים בתוכה, מלשון (ישעיה ס"ג, ג') פורה דרכתי לבדי. ואולי נרמז בתיבת "פורה" גם שם היום פורים, אף כי עיקרו על שם הפור שהוא גורל בלשון פרס, כמבואר בפסוקי המגילה (לעיל ג', ז'. ט', כ"ו). ובפרט שמן הענבים עושים יין, אשר בו מצות יום פורים. ותיבת "כי" [הנמצאת גם בנוסח השני] אין לה מקום כאן, לפי מגמת המחבר לסדר הפיוט על סדר אבג"ד, ולכן היקפתי עליה עיגול. ובנוסח כתר שם טוב דרכת כי באויבינו פורה, וגם זה שיבוש: והפכתם. מְעִין מה שנאמר (לעיל ט', כ"ב) והחודש אשר "נהפך" להם מיגון לשמחה:

ג) נפל רעיעא. על שם (לעיל ז', ח') והמן נופל. ונאמר (לעיל ו', י"ג) כי נפול תפול לפניו. ורעיעא, רצוץ, תרגום עשוק ורצוץ (דברים כ"ח, ל"ג) עשיק ורעיע: ואתלי על אעא. ונתלה על העץ: בסר חמרא. על שם (יחזקאל כ"ג, כ') אשר בשר חמורים בשרם. וכתב בְּסַר במקום בְּשַׁר, לפי שדרך הסופרים לכתוב סמ"ך במקום שי"ן שמאלית, בפרט בלשון ארמית או כשאינם מנקדים, שלא יטעה הקורא ויחשבנה ימנית, כיעויין מ"ש בס"ד בעיני יצחק על שלחן ערוך המקוצר יו"ד הלכות שחיטה סימן קכ"ד אות ל"ב ד"ה וראיתי, וע"ע בדברינו לעיל פרשת ויגש על פסוק ושרח אחותם. אמנם הוא עצמו לקמן (באות ה') כתב בְּשַׁר בשי"ן שמאלית. ובנוסח השני גם שם בסמ"ך. וע"ע לקמן אות י"א ד"ה עשרא. וכוונת הגאון הפייטן לגנות את המן על רוב תאותו, כעין כוונת הכתוב עצמו ביחזקאל שם, וכמו שביארו המפרשים שר"ל אבר תשמיש שלהם גדול כשל-חמור. ואעפ"י שהנביא מיירי במצרים [ועיין עוד במדרש הגדול על פסוק אל נא תקברני במצרים (בראשית מ"ז, כ"ט) דף תת"י, ובדברינו לעיל הפטרת שבת חול המועד סוכות על פסוק שים פניך אל גוג ד"ה ורמוזים], מכל מקום בגמ' הביאו ראה מזה תמיד לגבי כל אומות העולם, כיעויין ברכות דף כה: ודף נח. ושבת דף קנ. ויבמות דף צח. ונדה דף מ"ה ע"א. ועל המן בפרט, יש להוכיח זאת, מזה שאשתו יצאנית היתה, כמו שרמז הפסוק (לעיל ה', י') וישלח ויבא את אוהביו ואת זרש אשתו, שמע מינה שלא היתה נמצאת בביתה, וכדאיתא בהדיא באגדתא דמגילה התם שהלכה לבית מאהביה, וכן במעם לועז שם ריש דף קס"ח. ובפירוש מה"ר נתנאל בן ישעיה איתא שהיתה תועה עם הבחורים וכו' ע"כ. וא"כ זה על דרך הא דאיתא במגילה דף יב. לגבי אחשורוש וושת, וכן בסוטה דף י'. איהו בִּי קָרִי, ואיהי בי בוציני, דהיינו ששניהם עסוקים באותו דבר. וכן מפורש במדרש פנים אחרים נוסח שני, ויבא את אוהביו וגו' מיד הביא את אוהביה "והוא היה בבית אהובתו" וכו', שכל הגויים בני זְמַה וכו' ע"כ. ולפי מה שכתוב במדרש הגדול פרשת שמות דף י"ט, גבי פסוק ואם בת היא וחיה (שמות א', ט"ז) הוא עצמו היה ממזר. דאיתא התם, אתא המן ממזירא, ואמר שוטה היה פרעה שאמר וכל הבת תחיון וכו' יעו"ש. ובנחל אשכול להחיד"א על פסוק והמן נפל (לעיל ז', ח') ציין למה שכתב מהר"ש אלקבץ במנות הלוי על פסוק אף לא הביאה אסתר וגו' (לעיל ה', י"ב) בשם חז"ל, שהמן אמר לאוהביו, שאם היה שואל מאסתר, היתה מתרצה לו להיות עמה יעו"ש, וכן כתב הר"א מגרמיזא בשערי בינה

בפירוש מה שנאמר (שם) אני קרוא לה עם המלך. וע"ע בדברינו לקמן אות ד' ד"ה חטאתם אל תשכחה. ובמבוא לספר מקדש דף ל"ה ל"ו. כל שכן וקל וחומר לפמ"ש מהרי"ח בבן יהוידע סנהדרין דף קה. ד"ה דכתיב הכא נופל, כי במשתה היין לא ראה המן את פני אסתר, כי היה נסוג אחור בישיבתו על השלחן משום דרך ארץ כי מלכה היא. אך כאשר קם להתחנן על נפשו, עמד מולה ונפל על המטה לפניה, ולכן חשד בו אחשוורוש שבא לכבוש את המלכה, והיינו שנתעוררה אצלו תאות התשמיש בראותו את פניה המאירים. לפי-כך פשט אחשוורוש ידו על אברו של-המן לבדוק אם הוא מקושה, ומצא כי אכן כך הוא, ולא עוד אלא שבא השטן ושפך זרעו על המטה, ולכן לא יכל המן להכחיש שלא היתה כוונתו לכך אלא לבקש ממנה על נפשו יעוש"ב. והרי זה מורה על עוצם חמוּרְיוֹתו, שאעפ"י שהוא בסכנת נפשות, לא סרה ממנו תאותו, וכמו שביארנו בס"ד לעיל הפטרת בשלח על פסוק תבורך מנשים יעל ד"ה וכעין. וזהו שכתב הגאון ואיתלי על אעא, בשר חמרא גריעא, דהיינו שתאות החמור גרמה לו להיתלות: גריעא. גרוע, לשון חסרון ופחיתות. ואולי צ"ל גְרָעָא, דהיינו סָפָר, מלשון הַגְרָע והַבְלָן (קידושין דף פב.) מסמר הַגְרָע טמא (כלים פי"ב מ"ד) אליבא דהערוך שפירושו המגלח ומקיז דם, וכן גְרָעָתִיה לארמאה ושפר ליה (סנהדרין דף צו.) פירוש גילחת זקנו. וכמו שמצינו במגילה דף טז. שהמן היה ספר של-כפר קרצום:

ד זכירת עמלק וכו'. על שם (דברים כ"ה, י"ט) תמחה את זכר עמלק. והפך את סדר התיבות, כדי לפתוח הבית באות ז' כפי סדר אבג"ד. ומאי דנקט זְכִירַת ולא זְכָר כלשון הפסוק, אולי משום שיואב טעה בכך וסבר זְכָר כדאיתא בבבא בתרא דף כ"א ע"ב, אליבא דפירוש הר"י פינטו בעין יעקב שם שהטעות היתה בביאור כוונת הכתיבה ולא באופן הקריאה יעו"ש. והגם שכאן זו תפילה להקב"ה, מ"מ קיימא לן שצריך להתפלל בלשון מבוררת שלא יהא מובן עניין אחר, כמ"ש לעיל פרשת ויחי על פסוק לא יסור שבט מיהודה ד"ה ואפשר. ובנוסח השני גורס, זכירת המן. וכן בנוסח מחניים. ואף שהכל הולך אל מקום אחד, כי המן מבני בניו של-עמלק כנודע, מ"מ הנוסח הראשון עדיף: תמחה מחיאי מתוחא. אינו מובן, וכנראה נפל שיבוש בהעתקה. גם בנוסח השני גורס כן, ומנוקד כך תַמְחָה מְחָיָא מְתוּחָה, ואין שינוי רק ששם יו"ד אחת בתיבת מחיא, ומתוחה בה"א במקום אל"ף. [ובנוסח כתר שם טוב, זכירת עמלק תמחה, מתחת מתוחא]. ופירוש מְחָיָא, מְפָה, שכן תרגום (שמות כ"א, י"ט) וְנָקָה הַמָּכָה. ולפ"ז הכוונה תמחה את המְפָה, ונקט הגאון כן דרך מליצה, לשון נופל על לשון. אבל לא מתקבל שיערב תיבה ארמית, תוך בית שהוא בלשה"ק. [אכן מצינו לקמן אות י"א פרשנדתא "ואחוהי" בני הארורה, הרי שהכניס ארמית בבית שבלשה"ק, כי בלשה"ק היל"ל וְאָחִיו. וע"ע לקמן אות ז' בד"ה קדם דעני, ואות ט' ד"ה על די נקרא]. ושמא צריך להיות בה"א ולנקד מְחָיָה, דהיינו צרעת, מלשון (ויקרא י"ג, כ"ד) והיתה מְחִית המכוה. אך נראה יותר שצ"ל מְחָיָה, המ"ם בשוא והח"ית בחירק והיו"ד בקמץ ודגושה, על משקל דְחָיָה, שְרָיָה. ונקט כעין כפל-לשון תמחה מְחָיָה, על דרך שאמר הקב"ה מחה אמחה את זכר עמלק (שמות י"ז, י"ד) ודרשו חז"ל במכילתא התם, מחה בעוה"ז, אמחה לעוה"ב וכו'. ובזוה"ק דף ס"ו ע"ב מחה, לעילא. אמחה, לתתא וכו' יעו"ש. ובדברינו לעיל פרשת בראשית על פסוק ועירד ילד את מחויאל ומחיאל וגו'. והוסיף מתוחה, דרך מליצה כעין לשון נופל על לשון, והוא כסגנון חז"ל בכמה דוכתי מדת הדין "מתוחה" כנגדם, כגון בבראשית רבה פל"ה אות ג', ובמדרש הגדול פרשת תולדות על פסוק ותכהין עיניו (בראשית כ"ז, א') דף תס"ג ד"ה דבר אחר, וברבינו בחיי על פסוק (במדבר ט"ז, כ"א) הבדלו מתוך העדה הזאת, ובצדה לדרך למהר"י צאהרי פרשת משפטים על פסוק (שמות כ"ב, י"ג) וכי ישאל איש. אי נמי על שם שמחיייתם נמתחת ונמשכת למשך כל הדורות, מלשון המוֹתַח זמורה מאילן לאילן (כלאים פ"ו מ"ט), שכן נאמר (שמות י"ז, ט"ז) מלחמה לי"י בעמלק מדור דור. אי נמי על שם שנאמר (ישעיה מ', כ"ב) הנוטה כדק שמים "וַיִּמְתְּחֵם" כאהל לשבת, שכן נאמר (שמות שם י"ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת "השמים". וע"ע גמ' מגילה דף טו: וי"ו דויזתא (לעיל ט', ט') צריך "למימתחה" בזקיפא, ובפירוש מגילת אסתר המיוחס לרמב"ם דף ס"ב והערה ט"ו שם. ועכשיו ראיתי בנוסח מחניים דף נ"ב הגירסא מְחָיָא מְתִיחָא, ופירש [כנראה המקור ממהר"י ונה, כדלעיל ד"ה עוד] מכה ארוכה, מכה קשה וגדולה ע"כ: ירדו מהרה לבאר שחת. על שם (תהלים נ"ה, כ"ד) ואתה אלהים תורידם לבאר שחת וגו'. ובנוסח מחניים ירד, לשון יחיד: חטאתם אל תשכחה. על שם יזכור עונם ויפקוד חטאתם (ירמיה י"ד, י'. הושע ח', י"ג).

ואל תכס על עונם, וחטאתם מלפניך אל תמחה (נחמיה ג', ל"ז). ונלע"ד כי כיון שהקב"ה ציוונו זכור את אשר עשה לך עמלק וגו' "לא תשכח" (דברים כ"ה, י"ז. י"ט), על דרך זה יסד הגאון כאן שגם אנו נבקש ממנו חטאתם "אל תשכח". ובנוסח השני גורס לא תשכח, וכן במחניים, ואתי שפיר טפי מקביל ללשון הפסוק, רק לצורך החרוז הוזקק להוסיף ה"א בסוף תיבת תשכח. אך מה שבנוסח השני נקודה הטי"ת בקמץ חטאתם, לענ"ד נראה שעדיף לנקדה בחולם לשון רבים, כי לא רק על חטא אחד אנו מבקשים, על עמלק אשר בא וילחם עם ישראל ברפידים, וכמותו עשה מבני-בניו המן אשר חשב להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים, אלא לעורר כל פשעיהם וכל חטאתם, כגון שמצינו שהיו חותכים מילותיהם של-ישראל וזורקים כלפי מעלה וכו' כדאיתא בתנחומא כי תצא ומדרש הגדול שם על פסוק (שם י"ח) ויזנב בך. וכופרים היו בהשגחה העליונה ותולים במקרה כמ"ש המפרשים, וכמובא בדברינו דלעיל הפטרת שבת חהמ"ס על פסוק שים פניך אל גוג ד"ה כמו-כן. והמן, מצינו שהיה פרוץ בעבירה כדלעיל אות ג' ד"ה בסר חמרא, ולא נמצאה לו ולעשרת בניו שום זכות אפילו כדי להיקבר באדמה וכדלקמן אות ה' ד"ה ולא הות ליה קבורה. וכן כתב החיד"א בנחל אשכול בכלל דבריו על פסוק והמן נפל (לעיל ז', ח') בזה"ל, בהיות המן מחוייב כמה רבבות מיתות על עוונותיו ועוונות אבותיו וכו' ע"כ. אמנם אפשר ליישב גירסתו חטאתם בלשון יחיד, על פי מה שמצאנו כיוצא בזה חטאת במשמעות של-כלל החטאים, כמו (בראשית י"ח, כ') זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד. וכן (ירמיה י"ז, א') חטאת יהודה כתובה בעט ברזל וגו'. ועיין מ"ש בס"ד על פסוק חטאת יהודה וגו' הנזכר לעיל, בספרנו זה לעיל הפטרת בהר: נכוחא. נראה שצ"ל נְכוּחָהּ בה"א, לשון יושר ואמת, כמו ונכוחה לא תוכל לבא (ישעיה נ"ט, י"ד) כולם נכוחים למבין (משלי ח', ט'). ופסוק מלא הוא (בעמוס ג', י') ולא ידעו עשות נכוחה נאום י"י. שו"ר כתוב כן לנכון בה"א בנוסח השני, ועיין לעיל ד"ה תמחה:

ה) טעה בעתרא. תרגום עושר, עותרא. [ובנוסח השני טעא באל"ף, בעותרא בתוספת וא"ו. וכן נכון לכתוב כאן טעא באל"ף, כיון שהוא בלשון ארמי שמחליף הה"א שבלשון הקודש לאל"ף בכל מקום, וכמבואר בדברינו לעיל פרשת עקב על פסוק הנותן לך כח לעשות חיל]. וכלשון הזה מצינו בנוסח אתה כוננת שבתחילת סדר עבודת יום הכפורים, לגבי אנשי דור הפלגה, "טעו בעשרם" ובנו מגדל. שכן מצינו שהמן היה עשיר גדול, מזה שאמר (לעיל ג', ט') ועשרת אלפים ככר כסף אשקול על ידי עושי המלאכה וגו' שהוא סכום עצום, וזה גרם לו לטעות. ובהדיא כתיב ויספר להם המן את כבוד עשרו וגו' (לעיל ה', י"א) ודרשו חז"ל עליו את הפסוק (קהלת ה', י"ב) עושר שמור לבעליו לרעתו, כדאיתא באגדתא דמגילה הכא, ובשמות רבה פל"א אות ג', ובתנחומא משפטים אות ח'. וכן את הפסוק (משלי י"א, כ"ח) בוטח בעשרו הוא יפול, ואת הפסוק (שם כ"ח, י"א) חכם בעיניו איש עשיר, כדאיתא בילקוט שמעוני התם. ועל פסוק (שם י', א') ובן כסיל תוגת אמו, אמרו שם, זה המן ששמע לעצת אשתו ונתלה, וכל עשרו לא היה יכול להצילו. ובמדרש תלפיות שלהי ענף המן, הביא בשם רז"ל שנכנסו בידו של-המן מאוצרות מלכי יהודה, והעשיר עושר רב, מזה שאמר לאחשורוש אתן לך חצי ממוני, שהוא עשרת אלפים וכו' ע"כ. וע"ע לקמן אות י"ז בד"ה כסיל. וכן איתא בתרגום על פסוק ומרדכי יצא וגו' (ח', ט"ו) שעשרת בני המן היו מזמרים לפני מרדכי וכו' והדין הוא אבונא טפשא דאתרחיץ בעותריה ועל יקריה. דהיינו שבטח בעשרו ועל כבודו. וכן נמצא בפיוט אשר הניא, גאה בעשרו, וכרה לו בור וכו'. עמד בעֶשְׂרוֹ, ונפל ברשעו: בשר חמרא. פירשנו לעיל אות ג', ותימה למה נכפל. ואולי הוא לצורך האמור בסוף הבית ולא הות ליה קבורה, על דרך האמור ביהויקים קבורת "חמור" יקבר סחוב והשלך (ירמיה כ"ב, י"ט) וכמו שפירשו חז"ל בסנהדרין דף פב. ודף קד. שזקיניו של-רבי פְּרִיָדָא מצא את גולגלתו של-יהויקים, שכשהיה קבורה היתה חוזרת ומבצבצת וכו'. אך יותר נלע"ד להגיה חֲזִירָא, תמורת חמרא, על שם שנאמר (ישעיה ס"ו, י"ז) אוכלי בשר החזיר וגו' יחדיו יסופו. כי הפרסים בזמנם, מסתמא אכלו חזיר, לפי שלא היתה אז עדיין דת הישמעאלים, שחידש להם משוגע איסורו [ובפרט שמצינו במקומות רבים במגילה שהם היו שותים יין, והראשון שבהם (לעיל א', ח') ויין מלכות רב כיד המלך, והרי שתייתו נאסרה על הישמעאלים כאשר בדה להם משוגע מליבו], ועיין לעיל פרשת תולדות על פסוק מן האדום האדום ד"ה ואולי, ופרשת וזאת הברכה על פסוק י"י מסיני בא ד"ה ובקונטריס. והראיה שאפילו לאסתר הגישו לאכול מבשרו, אליבא דהגורסים במגילה דף יג. וישנה ואת נערותיה לטוב (לעיל ב', ט') שהאכילה קְדָלִי דְחֲזִירִי, דהיינו עֶרְפִי

חזירים. תרגום עם קשה עורף (שמות ל"ב, ט') קשי קָדָל. וכן הגירסא באגדתא דמגילה. ועיין יערות דבש חלק ב' דרשה ששית דף פ"ד ע"ב וע"ג באורך, ובן יהוידע על הגמרא במגילה שם. והכוונה שבשרו של־המן נחשב בשר חזיר, מפני שנתגדל ממנו. וכמו שכתבו המפרשים שמטעם זה תיקון עוון מאכלות אסורות קשה יותר משאר עוונות, כי אף שיחזור בתשובה, עדיין יש מאכלות אסורות בבשרו ודמו. ועוד שעמלק נמשל לחזיר, כי הוא מזרע עשו, וכמו שנאמר (תהלים פ', י"ד) יכרסמנה חזיר מיער, וכמ"ש בס"ד לעיל בפרשת תולדות שם ד"ה וחזיר. לפי־כך כינה את המן כך. ונקט בשר, דרך בזיון להורות שלא נותר ממנו אלא בשר נבילה. או הוא קשור לַמְטָה, עִם יתנסח לברא וכו'. ומצינו כמו־כן שכינו חז"ל לושתי בשם חזירה, כדאיתא באסתר רבה פ"ד אות ה' על פסוק (לעיל א', ט"ו) כדת מה לעשות, לְחַזְרָתָא כדת וכו' ועיין מה שביאר בזה בספר גאון יעקב הנדפס בגליון עין יעקב מגילה דפוס וילנא דף ט"ז: ואתנסח. צ"ל יתנסח, שהרי לפי סדר הפיוט צריך לפתוח כאן באות יו"ד. ופירושו יַעֲקֹר, כמו (עזרא ו', י"א) יִתְנַסַּח אֶע מִן בֵּיתָהּ. וע"ע פרקי דר' אליעזר פרק נ', ובאגדתא דמגילה על פסוק (לעיל ז', ט') ויאמר המלך תלוהו עליו, שהזכירו פסוק זה בעניינינו. וכן בילקוט, כמובא בספר מפי חכמים דף רע"א ד"ה למה נתלה. אמנם יתנסח הוא לשון עתיד, וכאן לפי העניין היה צ"ל אֲתַנְסַח לְשׁוֹן עֵבֶר, וכנראה זהו שגרם למעתיק לְשׁוֹנוֹת, אבל אי אפשר לזוז מסדר אבג"ד. ולית לן בה, שהרי מצינו לשון עתיד משמש ללשון עבר כגון (איוב א', ה') ככה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב. ואעפ"י שלפי דברי רש"י שם, אינה ראייה, עכ"פ הצורך לפתוח כאן באות יו"ד, גרם לגאון לכתוב יתנסח ביו"ד. [והטעות הזאת, יְשֵׁנָה גַם בְּנוֹסַח הַשֵּׁנִי. וניקד שם במשקל כבד ואתנַסַּח הַנּוֹ"ן בפתח והסמ"ך דגושה, על דרך לשון הכתוב (דברים כ"ח, ס"ג) וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאָדָמָה]. שוב ראיתי כי כן הגירסא לנכון בכתר שם טוב יתנסח ביו"ד. ועיין מחניים נוסחאות שונות בזה, ופירש לשון נתיצה וכליה, כמו ונסחתם מעל האדמה ע"כ. וכנראה הוא לשון מהר"י ונה, כדלעיל ד"ה עוד: לברא. הַחוּצָה. ובמחניים, לְבִירָא, לְבוּרָא, לְבָרָא, לְחוּץ, לשדה ע"כ: ולא הות ליה קבורה. מלישנא דקרא בקהלת (ו', ג') אם יוליד איש מאה וגו' וגם קבורה לא היתה לו. וכדאיתא בילקוט שמעוני שם, שאכלוהו חיה ועוף [ועיין לקמן אות ט' ד"ה על די נקרא עופיא וכו'] וכו'. אם יוליד איש מאה, זה המן יעו"ש. וכזאת כתב ר"י הלוי בתיקון פורים, אך לא על המן אלא לגבי עשרת בניו בזה"ל, רצצתי פרשנדתא דלפון וכו' ויזתא, גם קבורה לא היתה לו. והיה ראוי לכתוב "להם", אך לא יכל לְשׁוֹנוֹת לְשׁוֹן הַפְּסוּק, כדרכו בכל סיומי הבתים שם, ובפרט שמגמתו בכל אותו פיוט לסיים בתיבת "לו". וסמך על המבין, ומהגם שמצינו בכמה דוכתי לשון יחיד משמש ללשון רבים וכמבואר בדברינו לעיל פרשת עקב על פסוק כל המצוה ד"ה קשה. אי נמי תיבת לו כאן חוזרת על המן שהזכירו בסוף בית הקודם בזה"ל, בעון אביהם המרצח, ואלה שמות הילודים לו. על־כל־פנים מצינו מקור בהדיא כי המן וגם עשרת בניו לא נקברו, בתרגום שני על פסוק (לעיל ט', כ"ד) כי המן בן המדתא האגגי וגו' שם איתא שכאשר ראו סופרי המלך שהמן ובניו נשאר תלויים על העץ ימים רבים, נְשָׂאוּ מְדוּעָ אֶסְתֵּר עוֹבֵרֶת עַל מַ"שׁ בַּתּוֹרָה (דברים כ"א, כ"ג) לא תלין נבלתו על העץ. ומובא שם תשובת אסתר להם באריכות, וסופה כי המן הרשע שרצה להשמיד את כל בית ישראל עאכ"ו שיהיו הוא ובניו תלויים על העץ כל ימי עולם יעו"ש. וברור שכוונת סופרי המלך היתה שיקברום, שכן הוא המשך הפסוק לא תלין וגו' כי קבור תקברנו, ואסתר לא הסכימה, וכן היה. ומצינו גם כן שכדי להיקבר צריך זכות, שהרי במצריים נאמר (שמות ט"ו, י"ב) תבלעמו ארץ, ושאלו חז"ל במכילתא שם באיזה זכות ניתן להם מקום קבורה, ותירצו כי זה בעבור מה שאמר פרעה (שם ט', כ"ז) י"י הצדיק וגו' וע"ע למהרי"ץ בעץ חיים דף כ"ה ע"א ד"ה נטית. ובפרקי דר' אליעזר פי"ז ופרק ט"ל מבואר שהטעם מפני שגמלו המצריים חסד עם יעקב אבינו יעו"ש. הרי שלולא זאת היו נשארים במים עד שירקבו עצמותיהם. ולהמן ובניו, לא היתה שום זכות. וגדולה מזו ראיתי במעם לועז דף רל"ו לגבי מה שנאמר ויעשו בשונאיהם כרצונם (לעיל ט', ה') שאת העמלקים [עיין לקמן אות י"ח ד"ה ארורים אויבים] הרגו אפילו כשלא היו אויבים להם, וזהו שנאמר כרצונם, ולא כרצון המלך "וגם לא נתנו להם קבורה" ע"כ. ובגמרא ברכות דף ח. דרשו על פסוק על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא (תהלים ל"ב, ו') אליבא דרבי יוחנן זו קבורה, ופירש מהרש"א שם שלא הכל זוכים לקבורה, אכן בסמיכת חכמים פירש לעניין הסמכת המיתה לקבורה והובא בעץ יוסף שם. וע"ע לעיל אות ד' ד"ה חטאתם אל תשכחה:

ו) יפול כל זרעו. בנוסח השני נפל כל זרעו: ושובב הולך בעון בצעו. מלשון הכתוב (ישעיה נ"ז, י"ז) בעון בצעו קצפתי וגו' וילך שובב בדרך לבו. ובצעו בנדון דידן, אינו גזל, אלא ממון סתם, כלשון הכתוב (בראשית ל"ז, כ"ו) מה בצע כי נהרוג את אחינו, וכן (שמות י"ח, כ"א) שונאי בצע. וקאי על מה שאמר (לעיל ג', ט') ועשרת אלפים ככר כסף אשקול וגו'. ובנוסח כתר שם טוב, ושובב ילך בעוון בצעו. ובמחניים פירש [מהר"י ונה] בעוון בצעו, ממונו וחמדתו, שהיה חומד ממון אחרים ועושקם וכו' ע"כ: כל יודעי. צ"ל יודעו בוא"ו, כמו שמוכיח החרוז, וכן הוא לפי הוראת העניין. ושוב שמחתי לראות כי כן הוא בנוסח השני בוא"ו ובחולם. והוא על דרך מה שנאמר (איוב מ"ב, י"א) ויבואו אליו כל אחיו וכל אחיותיו וכל "יודעיו", דמשמע דהיינו אוהביו ומכיריו, וכמו שפירשו בהדיא רש"י ומצודת דוד שם. ועיין עוד רש"י בעבודה זרה דף ד. ד"ה ידעתי. ולפי זה צ"ל כי אעפ"י שכתוב בפסוק (לעיל ו', י"ג) ויאמרו לו "חכמיו" וגו' לא תוכל לו כי נפול תפול לפניו, הוצרך הגאון לכתוב "יודעו" מלחץ החרוז. [ומשום החרוז נקט גם, יודעו בלשון יחיד ולא יודעיו כלשון הפסוק באיוב. ומצינו במקומות רבים כי הא"י גוונא לשון יחיד אחר תיבת כל, כגון (בראשית ד', י"ד) והיה כל מוצאי יהרגני. הערת ידידי הר"מ אלימלך שליט"א, ועיין עוד בדברינו לעיל פרשת משפטים על פסוק ויחזו את האלהים ד"ה והן]. וע"ע לקמן אות ט' בד"ה זרש וכל רחמוהי. אבל ראיתי בתרגום (על איוב שם) וכל חכמיו, משמע שהוא לשון דעה וחכמה. א"כ מסתברא שגם הגאון היה מפרש כך, ושפיר נקט. וכמו־כן בפסוק אנשים חכמים "יודעים" (דברים א', י"ג) יש נוסחאות בתרגום ומדען בדל"ת, וי"נ ומרען ברי"ש, ונראה שנחלקו בזה, אם הם לשון דעה, או לשון רעות, דהיינו אהובים ומרוצים לבריות, ועיין רס"ג ורש"י וראב"ע ומרפא לשון שם: כנפילת פרעה. כך נזכר בתרגום לפסוק (לעיל ו', י"ג) אם מזרע היהודים מרדכי וגו' לא תוכל לו כי נפול תפול לפניו, אין מזרעא דצדיקאי מרדכי דשְׁרִית [פי' שהתחלת] למיפל קדמוי, היכמא די נפלו מלכיא קדם אברהם במישר חקליא [עמק השדים, בראשית י"ד, ג', תרגומו מישר חקליא] וכו' ועל ידיו דמשה ואהרן טבעו פרעה וכל משרייתיה בימא דסוף:

ז) מלכא אתקני על ערסיה אתפני. ערסיה, היינו מטתו. ואעפ"י שקשה לפרש הלשון, מכל מקום הכוונה מובנת, שהמלך אחשורוש נתקנא מאד, בראותו את המן נופל על המטה אשר אסתר עליה. ואולי כוונת הגאון הפייטן לגנותו בדרך מליצה, מלשון פונים לאחורי הגדר (טהרות פ"י מ"ב) דהיינו לעשות צרכיהם. כמו־כן כאן נתקנא אחשורוש, מפני שאותו רשע חשב לבוא באותה שעה על אסתר, כמו שמצינו שכינו חז"ל כך בכגון דא לגבי פינחס במעשה זמרי (סנהדרין דף פב:) אף הוא לעשות צרכיו נכנס, וכמו שביארנו בס"ד לעיל פרשת בלק על פסוק ויקח רומח בידו ד"ה ובמילי. וערסיה, דהיינו מטתו, ר"ל אסתר אשתו. ובמחניים פירש, המלך קינא, ופְּנָה אל מטתו ע"כ: על ערסיה אֶתְפְּנִי. בנוסח השני ועל בוא"ו [גם בנוסח כתר שם טוב, מלכא איקני, ועל ערסיה אתפני], ומנוקד שם בלשון קל אתפני הפ"א בשוא והנו"ן רפויה. ונראה לענ"ד שנתחלף למעתיקים וצ"ל בהיפך, מלכא אתפני בפ"א. על ערסיה אתקני בקו"ף. ואתפני מלשון ופנו את הבית (ויקרא י"ד, ל"ו) וכן בלשון חז"ל מְפַנִּין ארבע וחמש קופות (שבת דף קכו:) על שם שנאמר והמלך קם בחמתו ממשטה היין אל גנת הבית (לעיל ז', ז'). או מלשון (שיר השירים ו', א') אנה פְּנָה דודך. אי נמי אתפני לשון כעס, כמו ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם (ויקרא י"ז, י') אליבא דאונקלוס שתרגם ואתין רוגזי, ועיין מרפא לשון שם. על ערסיה אתקני, על אשתו נתקנא, מְעִין מה שנאמר (במדבר ה', י"ד) וְקָנָא אֶת אִשְׁתּוֹ: נפל. חוזר על המן: קדם דעני. קודם שהספיק לענות. ולכן נקדתי העי"ן בשוא־פתח. ובנוסח השני הע' בקמץ דְּעִנִּי, ולפי־זה אולי הכוונה למרדכי, שהמן נפל לפני מרדכי, כלשון הכתוב (לעיל ו', י"ג) כי נפול תפול לפניו. תרגום לְפָנַי, קָדָם. והוא נחשב עני לעומת עשרו של־המן, עיין לעיל אות ה' ד"ה טעא בעתרא. אי נמי שהיה עני ממש, שכן נמצא בתרגום על פסוק שבעים בלחם נשכרו ורעבים חדלו (שמואל־א' ב', ה') על בנוהי דהמן דהוו שבעין בלחמא וגאן בעותרא וכו'. מרדכי ואסתר דהוו חֲשִׁיכִין, עֲתָרוּ, ואתנשיאו ית מסכינותהון. דהיינו מרדכי ואסתר שהיו עניים, נתעשרו ושכחו את דלותם. שכן תרגום מקים מעפר דל מאשפות ירים אביון (שם ח') מקים מעפרא "מסכינא" מקלקלתא מרים "חשיכא". וכן תרגום ואת עם עִנִּי תושיע (שמואל־ב' כ"ב, כ"ח) עם חֲשִׁיךְ. וכן בילקוט שמעוני על פסוק (משלי כ"ח, י"א) חכם בעיניו איש עשיר, זה המן. "ודל" מבין יחקרנו, זה מרדכי הצדיק ע"כ. אך עיקר גירסא זו שבנוסח השני, לא נהירא לענ"ד, מפני שלפי זה האות דל"ת מיותרת.

ועוד כיון שבית זה הוא בארמית, לא היל"ל עני שהוא בלשה"ק, אלא עניא, או מסכנא, או חשיכא. ואם בשביל החרוז, היה לו לתקן החרוזים על פי זה. אבל במובן מענה כמו שכתבנו, נמצא גם בארמית. כי אעפ"י שתרגום ויען אברהם (בראשית י"ח, כ"ז) ואתיב. וכן וענו ואמרו (דברים כ"א, ז') ויתיבון. ועוד הרבה. מכל מקום בדניאל נמצא לשון זה בהרבה מקומות, כגון ענה מלכא ואמר (דניאל ב', ה') ענו תנינות (שם ז'). וע"ע לעיל אות ד' בד"ה תמחה מחייה מתוחה. שוב ראיתי במחניים, שפירש [מהר"י ונה] בזה"ל, נפל על המטה קודם שהשיב, לפי ששינה והחליף דבר המלך ע"כ: על די מלת מלכא שני. על אשר שינה מדברי המלך, אבל צריך ביאור מה כוונת הפייטן בזה. ולפי מה שכתבנו לעיל אליבא דגירסת נוסח שני קדם דעני, דקאי על מרדכי, אולי גם זה נמשך על מרדכי שעליו נאמר (לעיל ג', ג') מדוע אתה עובר את מצות המלך, אך עדיין אין הלשון מיושב. לכן נראה דקאי על המן כפשוטן של דברים, והעניין מכוון עם מ"ש הגר"י איבשיץ ביערות דבש חלק ב' שלא עלה על לב אחשורוש להרוג את כל היהודים, רק לבטל את דתם, ומה שנאמר (לעיל ג', ט') יכתב לאבדם, הכוונה לאבד דתי ישראל, כמו שאמר [בלשון רבים. יב"ן] "ודתיהם" שונות מכל עם (שם ח'). והמן היסב את הדברים וזיף, ולכך נתלה, כי חרה על זאת אף המלך אחשורוש, כמו שנאמר (לעיל ז', ה') מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן. והובאו דבריו בנחל אשכול להחיד"א על פסוק (לעיל ח', ה') ותאמר אם על המלך טוב יעוש"ב. והוא פלאי, שנתכוון אחד הגאונים האחרונים לדברי אחד הגאונים הראשונים כאן:

ח) המהיר. כמו שנאמר (לעיל ג', ט"ו) הרצים יצאו דחופים וגו': לפתות. מלשון (שמות כ"ב, ט"ו) וכי יפתה איש. ואולי צ"ל לפחות בחי"ת, כמו שנאמר (לעיל ג', י"ב) ויכתב ככל אשר צוה המן וגו' ואל הפחות אשר על מדינה ומדינה. ובנוסח השני הגירסא לצוות. והוא מלשון הכתוב (שם) ככל אשר צוה המן, הרי שזו היתה חובה ולא היתר ורשות. ומ"מ אין זו סתירה לנוסח הראשון שגורס לפתות, כי יחד עם זאת פיתה אותם ושידלם לכך באיגרותיו, כמובן מהנוסח שלהן שהובא באסתר רבה ובמדרש אבא גוריון ובמדרש פנים אחרים וילקוט שמעוני ושאר ספרים. ועיין עוד למהר"י בצ"ח בשו"ת פעולת צדיק חלק א' סימן מ"ו. ואעפ"כ לפי העניין והלשון נלע"ד דעדיף טפי לגרוס לפחות בחי"ת, כדבר האמור. [ובני הרב משה נר"ו הציע לתקן לפאות באל"ף, מלשון פאה. ר"ל לכל קצוי הארץ]. שוב ראיתי במחניים, שפירש [מהר"י ונה] לפתות, כלומר להטעותם שיעמדו על ישראל ע"כ: עם בני פרץ. כי כל ישראל נקראים יהודים על שם יהודה אשר גבר באחיו (כלשון הכתוב בדבה"א ה', ב') ועיין בדברינו לעיל על פסוק (ב', ה') איש יהודי, ופרץ הוא בנו של יהודה וממנו יצא המשיח כידוע: על כן וכו' ונהפכה עצתו וכו'. בכת"י הסדר הפוך, תחילה ונהפכה עצתו וכו' ואח"כ על כן וכו' וכ"ה גם בנוסח השני. אך כפי סדר אותיות הפיוט, צריך להיות כמו שתיקננו בפנים, וכן מורה העניין. ואולי אפשר להשאיר הסדר שבכת"י על כנו, רק לשנות סדר התיבות ולהשמיט הוא"ו, וכצ"ל עצתו נהפכה: על כן זכרו אבד. מדה כנגד מדה: זכרו אבד מני ארץ. לשון הכתוב (באיוב י"ח, י"ז) זכרו אבד מני ארץ, ולא שם לו על פני חוץ. וכן דרשו רז"ל על פסוק תמחה את זכר עמלק (דברים כ"ה, י"ט) שלא ישאר לו, לא זרע ולא שם, כעניין שנאמר זכרו אבד וגו', כדאיתא במדרש הגדול התם. ועיין לקמן אות י"ב ד"ה ולא שם: ונהפכה עצתו. על שם (לעיל ט', א') ונהפוך הוא אשר ישלטו וגו'. ובילקוט שמעוני על פסוק ודורש רעה תבואנו (משלי י"א, כ"ז) זה המן, שהיה דורש רעתו של מרדכי, ונהפכה עליו: ונתמלא טומאה כשרץ. נראה שאין זו אלא עקיצה לצורך המליצה, ר"ל כדי לחרוז שרץ עם ארץ. שהרי אי אפשר לומר כי כשנהפכה עצתו של המן, דהיינו כשנתלה ומת, אזי נוספה עליו טומאה, כיון שלפי האמת גוי אינו מיטמא ולא מטמא, הן בחייו הן במותו, כי מי שאין לו טהרה אין לו טומאה, עיין יבמות דף סא. ונזיר דף סא: ובבא בתרא דף כ. ורמב"ם פ"א מטומאת מת הלי"ג. אמנם כשמת, הוא מטמא במגע ובמשא אך לא באהל לפי הכרעת רבינו הרמב"ם שם ובפ"ג מאבל הל"ג, אלא שמרן השלחן ערוך פסק ביו"ד סימן שע"ב סעיף ב' שנכון ליזהר גם בזה שלא ילך על קברי גויים. כי חשש לדעת התוספות והרא"ש שפסקו שמטמא גם באהל. וע"ע שו"ת אבן ישראל (פישר) חלק ז' סימן א' לעניין שאין חשש משום נגיעת גויים בלחם בלא נטילת ידים שחרית משום רוח-רעה, כי אינה שורה עליהם בחייהם. ובדברינו לעיל פרשת חקת על פסוק אדם כי ימות באהל, ובשלחן ערוך המקוצר יו"ד הלכות טומאת כהן סימן קפ"ג סעיף י"ג. ויתכן שהגאון הפייטן סובר כהרמב"ם, ולכן נקט נתמלא טומאה כשרץ, ר"ל שאחרי מותו מטמא כשרץ, שאינו מטמא באהל. ורגילים

בני־אדם בקהילותינו, לכנות "טמא" על אדם קשה ורע־מעללים, ובפרט על גוי שהוא שונא־ישראל. ואם הוא שונא ביותר, מוסיפים דרך מליצה שהוא "מטמא את השרץ" דהיינו שטומאתו גדולה יותר ממנו, באופן שאם יגע בשרץ, כביכול הוסיף לשרץ טומאה על טומאתו. או אומרים עליו "טמא לא יִטְהַר". ועיין עוד בדברינו לעיל במגילתנו על פסוק את המן בן המדתא ד"ה ומקור, ופרשת אחרי־מות על פסוק כי בכל אלה נטמאו הגויים ד"ה לפי. ובנוסח על הנסים שקבעו לומר בו "טמאים" ביד טהורים, פירש הרד"א כי הגויים נקראים טמאים, שנאמר (ישעיה נ"ב, א') כי לא יוסיף יבוא בך עוד ערל וטמא וכו' ע"כ. אך מסידור חסידי אשכנז הקדמונים דף קצ"ט מתבאר שזה מיוחס ליוונים דוקא, יען שסכו על גופם דם סלמנדרא וש"ז של־סוסים, כדי שמלאכי־מרום לא יוכלו לנגוע בהם, וכדלעיל במגילת קהלת על פסוק אחת לאחת למצוא חשבון. ואף שי"ל בלאו הכי שנקראו כן, מפני שגזרו עליהם להיות כזבים כדאיתא בשבת דף פ"ג ע"א ונדה דף ל"ד ע"א, נראה דעדיפא להו לרבוותא הנזכרים לעיל לפרש בדבר שהוא מן המקרא, ולא מדרבנן. ובעיני יצחק על שלחן ערוך המקוצר אהע"ז הלכות אישות ואיסורי־ביאה סימן קצ"ט אות ל"ב ד"ה ועוד, הבאתי בס"ד מדברי ספר יורה חטאים שהזכיר כמה עניינים מהנהגתם המשובחת של־יהודי תימן באכילתם וכדומה, וסיים והערבים לא כן. אלא טמאים הם וטמאים יהיו לכם יעו"ש, והוא כלשון הכתוב בפרשת שמיני (ויקרא י"א, ל"ה) גבי טומאת שרצים:

ומרגלא בפומייהו דאינשי בקהילותינו לומר, עִם־אֶרֶץ, כְּשֶׁרֶץ. והוא על דרך שאמרו חז"ל בפסחים דף מט: לא ישא בת עמי הארץ, מפני שהן שקץ, ונשותיהן שרץ וכו'. ואצלינו מכנים לאשה סוררת בלשון נקבה בשם שְׂרָצָה [או הֶמְנָה, על שם הֶמֶן הרשע]. ועל פי זה יש הממליצים על אשה רעה את הפסוק אשת חיל מי ימצא (משלי ל"א, י') בשינוי ובדרך לעג, אשת חיל מִן שְׂרָצָה. ועיין עוד בדברינו לעיל פרשת שמיני על פסוק ואת בת היענה ד"ה ומעשה, שהאשכנזים מכנים לגויים בשם שקצים:

בנוסח כתר שם טוב, שונה לגמרי כל בית זה, וכך היא גירסתו. ספרים שלח ביד כל הרצים, אוכלי בשר חזירים ושרצים. עיף ויגע קוצץ בן קוצצים (עיין ירושלמי יבמות פרק ב' הלכה ו'). וכן פותח פיוט ידוע לר"א הקליר, אץ קוצץ בן קוצץ), אויב ראש לוחצים. אמנם לבסוף שם, הובא גם הנוסח שלפנינו:

ט) פחדא אחד בנוהי. פחד אַחַז את בניו של־המן: על די נקרא עופיא עינוהי. נראה שצ"ל נקרו. והכוונה כאשר ניקרו העופות את עיניו של־המן. ונראה כי זו מדה כנגד מדה, כיון שהתחלת העניין היתה בראיית עיניו, וכמו שנאמר (לעיל ג', ה') "וירא" המן כי אין מרדכי כורע ומשתחוה לו, ונאמר (לעיל ה', ט') "וכראות" המן את מרדכי וגו' ונאמר (שם י"ג) בכל עת אשר אני "רואה" את מרדכי. וכעין זה שינוי בסוטה דף ח: במדה שאדם מודד, בה מודדין לו. ושם דף ט: שמשון הלך אחר עיניו, לפי־כך נקרו פלשתים את עיניו. ועיין לעיל אות ה' בד"ה ולא הות ליה קבורה, בשם ילקוט שמעוני. [אך לכאורה צ"ע במה שהובא במעם לועז דף רי"א שהמלך אחשורוש עשה להמן סוֹכֵךְ על ראשו, שלא יאכלוהו עופות השמים וכו', ונשאר תלוי עד י"ג באדר שנה שאחריה]. ושו"ר כי כן כתוב בוא"ו בנוסח השני, ומנוקד נְקָרו: אבל הניקוד הזה שייך רק בלשה"ק, וכיון שבית זה בלשון ארמי, ממילא גם תיבה זו צ"ל בארמית (ועיין לעיל אות ד' ד"ה תמחה) ומסתברא לענ"ד שניקודה כך נְקָרו: [ואת"ל בלשון קל, יהא ניקודה עכ"פ נְקָרו]. וכאשר דימיתי כן זכיתי ומצאתי בתרגום כת"י דידן על פסוק (שופטים ט"ז, כ"א) ויאחזוהו פלשתים וַיִּנְקְרוּ את עיניו, וַיִּנְקְרוּ. ועיין עוד רמב"ם פרק י"ג מגירושין הלכה י"ח. ובנוסח כתר שם טוב, דנקרו. אחר זמן ראיתי במחניים, שפירש [מהר"י ונה] פחדא אחד בנוהי, פחד ורעדה אחז בניו, בעת שראו פורענותו. על די עופיא את עינוהי, שהיו העופות מנקרים בעיניו בשעה שהיה צלוב ע"כ: צָחוּ כחדא קדמוהי וכו'. פי' צעקו יחד לפניו. ולא מצאתי מקור הדברים לפום רהטא, וע"ע לקמן אות י' ד"ה קל אתתיה וכו'. ונקדתי הצאד"י בשוא והוא"ו בפתח, כמשפט לשון ארמי בו נכתב בית זה. לא כבנוסח השני שנקד צָחוּ, שזהו משקל לשון הקודש, כמו שְׁמְעוּ צַעְקוּ. והוא עצמו נקד לקמן אות י' צָחוּת, אך כמובן שם לא היתה לו ברירה, כי בלשון הקודש היה צריך להיות כתוב בה"א צָחוּה. ובנוסח כתר שם טוב צחו, וצ"ע: זרש וכל רחמוהי. כלשון הכתוב (לעיל ה', י"ד) זרש אשתו וכל אוהביו. ועיין לעיל אות ו' בד"ה כל יודעי:

י) קל אתתיה כד צווחת, וברתיה מתאנחת. קול אשתו כאשר צעקה, ובתו נָאנחת. אך לפום רהטא לא מצאתי מקור לצעקת אשתו, וגם לא לאנחת בתו. הגם כי לגבי עניין זה האחרון, הדבר מתקבל על

הדעת כי קודם שהפילה עצמה מן הגג (כדלקמן בסמוך ד"ה רישה כזבלא) הוציאה אנחה מפיה מרוב צערה ותדהמתה, אך לא נמצא זה מפורש בדברי חז"ל בגמ' או במדרשים. וכעין זה כתב לי חכם אחד ליישב, שדרך הפייטנים לתאר נפילת אויב בתוספת פרטים שאירעו מן הסתם עת"ד. ועיין עוד בדברינו לעיל פרשת חיי שרה על פסוק ותורד כדה מעל ידה ד"ה בין. וקרוב לכך מצאתי בלקח טוב הנק' פסיקתא זוטרתא (למברג ה'תרמ"ז) על פסוק אמר למהומן בזתא חרבונא וגו' (לעיל א', י') מהומן, שנהי' מהומה. בזתא, שנהי' לבוז. חרבונא, שנחרב ביתו וכו'. שכל מה שאתה יכול לומר על הרשעים, הרשות בידך ע"כ. [וכעין זה כתב מהר"ץ חיות במבוא האגדות הנדפס בעין יעקב ריש כרך א' ד"ה ואולם בפעלי הרשעים יעו"ש, ובנחלת יוסף פרק ששי קיצור כללי הדרשות דף ר"ו ד"ה דרך חז"ל]. ובעיני ההדיוט הוא דבר חידוש, אך יתכן שהדבר נכלל בהא דקיימא לן שמותר להתלוצץ בעבודה זרה ובמנהיגי הרשעים, כמו שנאמר (מלכים-א' י"ח, כ"ז) ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו, וכמו שהבאתי בס"ד בשלחן ערוך המקוצר יו"ד הלכות שמירת הלשון סימן קמ"א סעיף ט'. שוב ראיתי מפורש כן במדרש הגדול על פסוק ויצא ביום השני וגו' (שמות ב', י"ג) אמר רשב"י כל שאתה יכול לתלות ברשע, תלה וכו' יעו"ש. וכבר אמרו כן בסדר אליהו רבה פרק י"ח, ובמדרש אבכיר, כמצויין בתו"ש פרשת שמות דף פ"ב הערה ק"ז. ובסנהדרין דף קו: בכולהו מלכים והדיוטות, לא תפיש למדרש (פירוש אל תרבה לדרשם לגנאי) לבר מבלעם הרשע, דכמה דמשכחת ביה, דרוש ביה. [וציין במרגליות הים שם לתנא דבי אליהו רבה פרק י"ח כל מה שאתה יכול לתלות ברשעים תלה, וכן במדרש אבכיר יעו"ש. וכבר הביאונם בסמוך]. ועיין מדרש הגדול פרשת בלק דף תי"א סוף ד"ה וילך שפי. וע"ע בדברינו דלעיל פרשת במדבר על פסוק בני נפתלי ד"ה ומפליא, והפטרות מטות על פסוק בטרם אצרך ד"ה והמחבר, והפטרות שבועות על פסוק כעין החשמל ד"ה ונראה: פד צווחת. בנוסח השני ליתא תיבת כד: רישה פזבלא משחת. נראה שצ"ל רישיה בזבלא. והכוונה להא דאיתא במגילה דף טז. שבתו של-המן היתה עומדת על הגג וסברה שהרוכב על הסוס הוא אביה המן, והקורא לפניו הוא מרדכי, וזרקה עציץ של-בית-הכסא (וזוהו דנקט "זבלא" דהיינו זבל) על ראש אביה. ושוב שמחתי לראות כי כן כתוב לנכון בנוסח השני רישיה בזבלא. ובנוסח כתר שם טוב, רישיה בזבלה: ומן שורא אשתטחת. פי' ומן החומה נפלה. כדאיתא התם בגמ' שהגביה המן את עיניו ואז הבינה שהוא אביה, נפלה מן הגג לארץ ומתה. תרגום ואפול על פני (יחזקאל א', כ"ח) ואשתטחית. וכן הגירסא גם בנוסח כתר שם טוב. ובנוסח השני ומן אגרא משתטחת, ותיבה זו מדוייקת שכן תרגום ועשית מעקה לגגך (דברים כ"ב, ח') לאגרך. וכן הערוכות לה על הגג (יהושע ב', ו') על אגרא. אבל בחומה, לא מיירי הכא. [ועיין עוד סנהדרין דף קט: לגבי זעקת סדום ועמורה, אוקמוה על איגר-שורא. ופירש רש"י על גג-החומה]. אלא שלכאורה גם כאן היה לו לנקד הגימ"ל בקמץ, כי בשוא משמעותו אגרת הנשלחת. אכן יש דפוסים שנקוד שם לאגרך, אגרא, בשוא, אולי משום דסבירא להו שהקמץ מורה על לשון רבים, והלא אין הכוונה לגגותיך אלא לגגך בלשון יחיד. וכן הערוכות לה על גג ביתה, ולא גגות בתיה. ולא נהירא, כי בהדיא מצינו (עזרא ד', ח') כתבו אגרה חדה על ירושלם, הרי בהדיא שבשוא משתנה משמעות תיבה זו. ועיין לקמן בסמוך אות י"א ד"ה שקל ככרין. וכן קיבלנו הגירסא בלשונות חז"ל, כגון בחגיגה דף ה: מאגרא רמא לבירא עמיקתא. וכן בלשון רבים, כגון בקידושין דף סג: מרפסן אגרי. ומה שגורס בנוסח השני משתטחת במ"ם, אינו מדוייק, כי הוא לשון הווה. והנכון באל"ף לשון עבר, וכפי שהוא בנוסח הראשון שהעתקנו לעיל. שוב ראיתי במחניים, שפירש [מהר"י ונה] מן שורא, מן החומה של-בית, או מן המעקה של-גג ע"כ:

(יא) שקל ככרין וכו'. ר"ל שהיה המן מוכן ומזומן לשקול עשרת אלפים ככר כסף, כמ"ש (לעיל ג', ט') ועשרת אלפים ככר וגו' אשקול. אי נמי שקל בארמית היינו לקח. על שם שנאמר (שם י"א) הכסף נתון לך וגו' שלא קיבל אחשוורוש ממנו את הכסף שרצה ליתן. ונקדתי פכרין הכ"ף הראשונה בפתח [והשנייה בשוא נח], כמו שהוא בלשון התרגום כגון בפסוק תשע ועשרים פכר (שמות ל"ח, כ"ד) פכרין. ובנוסח השני פכרין בחירק (ומסתברא שלפ"ז השוא נע) וכ"ה בנוסחאות הדפוס שם. ועיין לעיל אות י' ד"ה ומן שורא אשתטחת: עשרא. בנוסח השני עסרא בסמ"ך, ועיין לעיל אות ג' ד"ה בסר חמרא: ולכדוהו עונותיו. על שם (משלי ה', כ"ב) עונותיו ילכדוהו את הרשע: בעברה. לשון כעס כידוע, על שם (תהלים ע"ח, מ"ט) ישלח במ חרון אפו עברה זעם וגו'. ולכן נקדתי הב' הראשונה בשוא, והע' בסגול, והב' בשוא

נח. וע"ע בדברינו לעיל פרשת בא על פסוק ועברתי בארץ מצרים ד"ה והנה. ובנוסח השני בְּעֵבֶרָה, וכן במחניים, ונראה שזה טעות: ונתלה. כ"ה גם בנוסח השני, אך צ"ל תלוהו, כאשר מוכיח סדר אותיות הפיוט: ובניו עשרה. מזה שקשר הגאון הפייטן זאת, עם האמור בתחילת הבית שקל ככרין אלפין "עשרה", נראה שרמז לנו כי זו מדה כנגד מדה, בגלל שביקש לשקול ביהודים לאבדם "עשרת" אלפים ככר כסף, על כן נתלו "עשרה" מבניו דוקא. כי הרי היו לו בנים רבים יותר כנודע. והוא ביאור נחמד: פרשנדתא. הזכירו כיון שהוא הראשון: פרשנדתא הוא. תיבת הוא נראית יתירה. ומסתברא שנשתרבב למעתיק אגב מה שנז' לעיל ונתלה "הוא" ובניו. ואכן בנוסח השני אין כאן תיבת הוא: וְאַחֲוֵי. וְאַחֲוֵי. ועיין לעיל אות ד' ד"ה תמחה מחייא מתוחה: הארורה. כמו שתיקנו לומר "ארורה" זרש, וכדלקמן אות ט"ז:

יב) כהרכיב. קיצור לשון. ור"ל כאשר הרכיב. וכן דרכו בתיבות נוספות, כיעויין בדברינו לקמן אות י"ג ד"ה פְּרָאוּהוּ, וד"ה בכתר, ואות י"ד ד"ה פְּלָבֵשׁ. וכן נמצא בספרי הקדמונים בדוכתי טובא, ועיין מה שצינתי לעיל בפרשת תולדות על פסוק וילך עשו אל ישמעאל ד"ה ושלוש. ובנוסח השני בְּהַרְכִּיב בב', ונראה דלא דק: והלבישו. בנוסח השני והלבישוהו. אבל לשון הפסוק (לעיל ו', י"א) וַיִּלְבַּשׁ אֶת מֵרְדִּכִּי, משמע שהמן הלבישו לבדו: והוא. בנוסח מחניים, והמן: צלוב. תלוי: ושמו נְפוּץ. שבור ורצוץ, מלשון העצב נבזה נפוץ (ירמיה כ"ב, כ"ח). ובמחניים פירש [מהר"י ונה] ושמו נפוץ, כלומר שמו הגדול בכל המדינות, כי מי שהוא גדול הוא נודע בכל המדינות, וכאילו שמו נפוץ וכו' ע"כ. החזיר הדבר אל מרדכי, וכו' שנאמר (לעיל ט', ד') וְשָׁמְעוּ הוֹלֵךְ בְּכָל הַמְּדִינֹת וְגו'. אך לשון הפיוט מורה שהמדובר כאן בהמן, וצ"ע: ולא שם לו על פני חוץ. כלומר אינו מפורסם בעולם, בגלל זאת. כמו "ואין לו שם". והוא מלשון הכתוב באיוב, כדלעיל אות ח' ד"ה זכרו. ובנוסח השני כתוב ולו (בוא"ו) שם לו על פני חוץ. ולפי גירסתו הכוונה שהוא מפורסם למשל ולשניה, אך ברור שזו טעות:

יג) פְּרָאוּהוּ. כאשר ראוהו. ועיין לעיל אות י"ב ד"ה כהרכיב. ובנוסח השני גורס כְּפָרְאוּהוּ: נהרו עיני. פי' אורו עיני, כי מרוב השמחה עיני האדם נוצצות. תרגום אור (בראשית א', ג') נהורא. וכלשון הכתוב (שמואל-א' י"ד, כ"ט) ראו נא כי אורו עיני. וכפי המפרשים פסוק וְנָהְרוּ אֶל טוֹב י"י (ירמיה ל"א, י"א) מלשון אור, ולא מלשון נהר, על שם מרוצתו, וכיעויין בספר השרשים לרד"ק שורש נהר. וכלשון הזה נמצא במדרש הגדול לגבי יעקב אבינו בשעה שבירך את אפרים ומנשה, על פסוק ויקח יוסף את שניהם (בראשית מ"ח, י"ג) "נהרו עיניו" ושרתה עליו רוח־הקודש ע"כ. והגם כי לכאורה ברור ששמחו בתליית המן, פלא כי עכ"פ לא מצינו הדבר מפורש לא במקרא ולא בדברי חז"ל זולת אחרי כן, שנאמר (לעיל ח', ט"ו. ט"ז) ומרדכי יצא מלפני המלך וגו' ליהודים היתה אורה ושמחה וגו'. ונראה כי אף שנתלה המן, עדיין היו חוששים אז שיתקיימו עכ"פ גזירותיו אשר שלח באיגרותיו. וע"ע שו"ת פעולת צדיק ח"א סימן מ"ו, ובדברינו לעיל על מגילת קהלת על פסוק חכמת אדם תאיר פניו ד"ה ולכאורה. ולכן לא הזכיר הגאון מחבר הפיוט עתה שעשו שמחה כי אם לקמן, וכאן נזהר לכתוב רק שנהרו עיניהם. מאידך בפירוש מגילת אסתר המיוחס להרמב"ם דף ס"א איתא שכשהוציאו את המן (עם בניו) לתלייה, נאספו ישראל כולם והכהנים בחצוצרות, וזה רמוז בתורה שנאמר על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות (במדבר י', ט') הצר, הוא המן איש צר ואויב (לעיל ז', ו'). הצורר אתכם, הוא צורר כל היהודים (לעיל ט', כ"ד) ע"כ: באָהלו חשב רעה על המוני. על שם שנאמר (לעיל ט', כ"ד. כ"ה) כי המן וגו' חשב על היהודים לאבדם וגו' ישוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים וגו'. אך מה שכתב שזה היה באהלו, דהיינו בביתו, צריך עיון מניין לו. ואולי דייק כן מדכתיב (לעיל ג', ז') הפיל פור הוא הגורל "לפני המן", אבל אין זו הוכחה. וגם מאי נפקא מינה היכן עשה את הגורל. על כן נראה דלא קאי על הגורל, אלא על מה שאירע אחרי כן, שנאמר (לעיל ה', י') ויתאפק המן ויבוא אל "ביתו" וישלח ויבא את אוהביו וגו' ששלח להתייעץ עמהם בסתר, והם אמרו לו (שם י"ד) יעשו עץ גבוה וגו': על המוני. נוסח מחניים, על כל המוני: המוני. לשון ריבוי, כמו המון ישראל אשר נשאר בה (מלכים-ב' ז', י"ג) בקול רנה ותודה המון חוגג (תהלים מ"ב, ה'). מפני שרצה להשמיד להרוג ולאבד את "כל" היהודים מנער ועד זקן טף ונשים כלשון הכתוב לעיל ג', י"ג. ונקדתי הנו"ן בקמץ, לצורך החרוז עם תיבת השם שבסוף הבי"ת, הגם דלעיל בתיבות בני ועיני מסתברא שניקודם בפתח. ובנוסח השני ניקד גם תיבת המוני בפתח. ויתכן שגם הגאון

המחבר גרס בפתח, וזאת יען שלא היה מבדיל ביניהם וכמבטא הספרדים בדורותינו. אלא שנלע"ד כי אף אם היה מבדיל ביניהם לנכון, מ"מ לא הקפיד, מפני שיש קצת דמיון ביניהם, על כן שפיר הם נחרזים. על-דרך שמצינו לחכמי תימן שחרזו חולם וצירי, גם כשהם מבני המקומות שמבחינים לנכון ביניהם, וכמ"ש בס"ד בנספחות לנפש כל חי הלכות אבילות אות ה' דף קמ"ז ד"ה תוכן. וע"ע לקמן אות ט"ו ד"ה מרדכי, ואת ט"ז ד"ה פירש. ולעיל הפטרת שביעי של-פסח על פסוק יגלו מוסדות תבל ד"ה אל: כן יאבדו וגו'. כלשון הכתוב (בשופטים ה', ל"א) לגבי סיסרא, ועיין לקמן אות י"ט ד"ה אומרים: בספר כתר שם טוב, בית זה הוא בסוף כל הפיוט. ובמקום באהלו חשב וכו' גירסתו נוֹאֵל נוֹאֵלו, כְּחֶשֶׁב רעה על המוני. ופירושו נהיו אוילים וטפשים, כלשון הכתוב (ישעיה י"ט, י"ג) נוֹאֵלו שרי צוען. ותיבת כְּחֶשֶׁב, ר"ל כאשר חשב, או בגלל שחשב, ועיין לעיל אות י"ב ד"ה כהרכיב: (יד) שמחה עשו וגו'. שנאמר (לעיל ח', ט"ו. ט"ז. י"ז) ומרדכי יצא וגו' ותכריך בוץ וארגמן וגו' ליהודים היתה אורה ושמחה וגו' ובכל מדינה ומדינה וגו' שמחה וששון ליהודים וגו'. ועיין לעיל אות י"ג בד"ה נהרו עיני. ובנוסח כתר שם טוב, שמחה עָטוּ, בטי"ת: עם לא אלמן. על שם (ירמיה נ"א, ה') כי לא אלמן ישראל ויהודה: כלבש. כאשר לבש. ועיין לעיל אות י"ב ד"ה כהרכיב. ובנוסח השני בְּלוֹשׁ בבי"ת ווא"ו. ואולי גם לפי הנוסח הראשון אפשר לנקד כְּלָבֶשׁ: ונחפה. שנאמר (לעיל ז', ח') ופני המן חפו. ובנוסח כתר שם טוב, וְנִחְפָּר, ברי"ש, לשון בושה: ונבהל. על שם שנאמר (שם ו') והמן נבעת. אי נמי משום שנאמר (לעיל ו', י"ד) ויבהילו להביא את המן: הצר. נוסח מחניים, השר: לְכָךְ. בנוסח השני לְכָן: (טו) ימי הפורים קיימו. על שם (לעיל ט', ל"א) לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם: קיימו. נקדתי בפתח לשון ציווי. דלא כבנוסח השני שנקוד חירק קיימו: ברוכי. על שם שאומרים ברוכים ישראל: שְׂמֵחֵתְנִי. לפי העניין נראה שצ"ל שְׂמֵחֵתְנִי. וכ"ה לנכון בנוסח השני: אקוד ואכרע. בנוסח השני אכרע ואקוד. ונראה שאינו מדוייק, שהרי מסיים על ברכי, וקיימא לן בברכות דף לד: ובשאר דוכתי, קידה על אפיים, כריעה על ברכיים. וכן פסק הרמב"ם פ"ה מתפילה הלכה י"ג. ואין לומר שזה מפני שכריעה קודמת לקידה, כי אין קידה שאין לפניה כריעה על ברכיים, זה אינו, וכמפורש בתוספות הרא"ש בהוריות דף ד. שְׂקִידָה על אפיים, היינו שמשתחוה בראשו ומרכין פניו כלפי קרקע יעו"ש, ותו לא. ועיין עוד סוכה דף נג. לגבי רבן שמעון בן גמליאל: וחייבין אנו לומר ברוך מרדכי. משמע שסובר הגאון כי היא תקנת חז"ל, מדמפיק לה בלשון חובה. וכן נקט לקמן לגבי אסתר ואנו "חייבין" לומר ברוכה אסתר. משא"כ לעיל לגבי המן, כתב סתם לכן נאמר ארור המן. וכן לקמן, נען ונאמר ארורה זרש, לכן נאמר ארורים אויבים. וכשיטתו משמע ממסכת סופרים פי"ד הלכות ה' ו', לאחר קריאתה צריך הקורא לומר בא"י אמ"ה האל הרב את ריבנו וכו' ואח"כ מקלס לצדיקים ברוך מרדכי ברוכה אסתר ברוכים כל ישראל. ורב אמר צריך לומר ארור המן וכו' יעו"ש, הרי שאין זה מוסכם, ורק רב הוא שסובר שצריך לומר זאת. וע"ע בירושלמי מגילה פ"ג הל"ז. מאידך הרמב"ם לא הזכיר מאומה מכל זה, לא ברכות לצדיקים הללו ולא אירורים לרשעים, כי לא נזכרו בגמ' הבבלי, ואפילו הברכה האחרונה אינה אלא במקום שנהגו לברך כנזכר בגמ' דף כא: וברמב"ם שם. אבל המנהג פשוט בקהילותינו, וגם בכל תפוצות ישראל לומר גם הברכות והאירורים, וכדקיימ"ל בש"ע או"ח סימן תר"צ סעיף ט"ז, וע"ע בדברינו לקמן אות י"ח בד"ה ארורים אויבים: מרדכי. משמע שגורס הגאון הכ"ף בפתח, ולא בקמץ, כפי שנראה מן החרוזים, ובפרט מתיבת ברפי שלפניה. וכן נקוד בהדיא בנוסח השני. וכן המנהג פשוט, הן בעניית הקהל על ארור המן שאומר הש"צ, הן כשהש"צ אומר זאת. וכעת בעסקי בפיוט זה, ביום ראשון כ"ב סיון ה'תשס"ג ב'שי"ד, האיר לנגד פני תכלאל עץ חיים שנראה כי הוא כתי"ק של-גאון עוזינו מהרי"ץ זצוק"ל משנת ה'תקמ"א, אשר לא ידענוהו מתמול שלשום, אף שיש בידינו כמה וכמה כתי"ק אבל זה חדש לנו ממש, יען שהיה נמצא אצל מלומד שאינו מבני ברית בירושת"ו המחזיק ברשותו ספרי קודש של-ישראל. והואיל ונצרך לכסף, מכר אותו לידידנו הרב אליהו קאצי הלוי נר"ו תושב ניו-יארק, והוא ברוב טובו שלח צילומו אלי. ולגודל השמחה ברכתי שהחיינו (בלא הזכרת השם), ובהביטי בו אחת הנה ואחת הנה לבדקו ולבחנו, נפלאתי לראות כי בסדר פורים אחרי ברכה אחרונה על המגילה, שם כתב ואומרים ארור המן ברוך מרדכי וכו', ניקד הכ"ף בקמץ [מלבד מה שהדל"ת בשוא-קמץ, כפי שהיא גירסתינו בכל מקום וכמ"ש בס"ד בבניה במקרא על מגילת אסתר גבי פסוק ושמו מרדכי לעיל ב', ה'] מה שבספרו הנדפס לפנינו

דף קס"ד ע"ב אין ניקוד כלל לתיבה זו, וכן אף בצילום כתי"ק שפורסם והופץ לרבים. ובדקתי בצילום נוסף מכת"ק הנמצא בידי, והנה גם שם הכ"ף בקמץ [אמנם זאת כבר רשמתי לשעבר לעצמי בזכרונותי ואכמ"ל]. ועל פי שניים עדים יקום דבר שכך היא דעתו ז"ל לדקדק בכך, מטעם שזה הפסק עניין, על-דרך שהיא קמוצה בפסוקי המגילה באתנחא וסוף פסוק כידוע. אמנם יתכן שסובר כן דוקא בעניית הקהל, שאז היא תשובה לארור המן, לפי-כך הוי הכא סיום. אבל כשהש"צ חוזר ואומר ברוך מרדכי, אזי הוא בפתח כדינו, כי עתה סיום העניין אינו אלא אח"כ כשיענו ארור המן, ופשוט. ומדברי הגאון כאן, אין ראייה בהכרח שסובר לומר בפתח, מאחר שמצינו שחרז קמץ עם פתח וכדלעיל אות י"ג ד"ה המוני. [ואחר זמן, נתעוררו בדעתי כמה ראיות שהספר הנזכר אינו כתי"ק, וכמ"ש בס"ד בתשובותי עולת יצחק חלק ג' סימן 194? (בעניין מי שדילג ברוך שאמר וכו') אות ו' ד"ה ומכאן]:

טז) מְתָלָא למלכא פירש וכו'. משמעות הדברים לכאורה על מה שהגיד מרדכי עניין בגתנא ותרש אשר בקשו לשלוח יד במלך אחשורוש. אך לשון "מתלא" בארמית דהיינו משל בלשה"ק, אינו מובן כאן. [תרגום וישא משלו (במדבר כ"ג, ז') מְתָלְיָה בפתח. ולא ידעתי למה בנוסח השני ניקד מְתָלָא בקמץ]. ואולי הוא לשון תלייה, על שם שנאמר (לעיל ב', כ"ג) ויִתְּלוּ שניהם על עץ. אך אין הלשון מקושר, ולכן נראה כי נשתבש כאן ע"י המעתיקים וצ"ל מְלָתָא. שוב שמחתי לראות שכן הגירסא במחניים דף נ"ד: פִּירֶשׁ, על בגתנא וְתָרֶשׁ. חרוז זה לפי מנהג קריאתינו שהסגול נקרא כפתח. ועכ"פ לכל-הפחות הוא קרוב לו, כמבואר במכלול הרד"ק, אם כן שפיר הם נחרזים, כמו שביארנו בס"ד לעיל אות י"ג ד"ה המוני לגבי חריזת קמץ ופתח. ואם הגאון הפייטן היה קורא סגול כצירי ממש, ממילא צ"ל שהיה קורא פִּירֶשׁ בצירי: בארבעה עשר בחדש. בנוסח כתר שם טוב, בְּזָה החדש. ובנוסח מחניים, בי"ד לחדש, בלמ"ד: וְנָעַן. כ"ה גם בנוסח השני, אך נראה שצ"ל נָעַן, בלא וא"ו. דהיינו שביום הזה פורים שחל בי"ד בחודש אדר, נענה ונאמר ארורה זרש. אך לפי גירסת הכת"ב בוא"ו, נראה שחוזר לתחילת הבית, דהיינו שענין בגתנא ותרש, אירע בי"ד בחודש, וזה לא מצינו. ועדיין צריך ביאור מדוע דוקא לגבי זרש הוסיף לשון "נען":

יז) כסיל. הכי איתא בילקוט שמעוני משלי רמז תתקמ"ד על הפסוק וכן כסיל תוגת אמו (משלי י', א'), זה המן ששמע לעצת אשתו ונתלה, וכל עשרו לא היה יכול להצילו וכו' וע"ע בדברינו לעיל אות ה' ד"ה טעה בעתרא, ובהפטרות שבת חהמ"ס על פסוק שים פניך אל גוג ד"ה ובמזמור: מטורף. בכת"י יש כאן תיקון בלתי ברור מהסופר, ויתכן שכתוב "מטונף" בנו"ן. וא"כ מסתבר שהכוונה לעציץ של-בית הכסא שזרקה בתו על ראשו, כמו שאמר לעיל אות י' "רישיה בזבלא משחת". ועיין מגילה דף טז. ויבהילו להביא את המן (לעיל ו', י"ד) מלמד שהביאוהו בבהלה, ופירש"י ולא רחץ יפה מטינופו ע"כ. משמע לפי זה שרחץ, רק לא לגמרי. ואם כן אינו עולה בקנה אחד עם מ"ש הגאון כאן מטונף "ביותר". אבל במעם לועז דף קצ"ד הובא, שלא היתה לו שהות לרחוץ עצמו מהשוֹפְכִין ששפכה עליו בתו ע"כ, משמע שלא רחץ כלל. ובנוסח השני כתוב מטורף ברי"ש. ובנוסח כתר שם טוב, מכוער: בעמדו. שנאמר (לעיל ז', ז') והמן "עמד" לבקש על נפשו. ואולי בפיסקא זו לא מיירי בהמן אלא באחשורוש, וזה שקרא לו כסיל, אתי כמאן דאמר במגילה דף יב. שאחשורוש מלך טפש היה. גם מצינו בהדיא בשמות רבה פ"ט אות ז' שדרשו עליו פסוק (משלי כ"ט, י"א) כל רוחו יוציא כסיל, וע"ע במה שציינו לעיל להפטרות שבת חהמ"ס. ומה שאמר מטורף ביותר, היינו כדאיתא במגילה דף טו: שאחשורוש מלך הפכפך היה. ומה שאמר בעמדו פניו חפו וכו' הוא על שם שנאמר (לעיל ז', ז') והמלך "קם" בחמתו וגו', שמזה נגרם שפניו של-המן חפו. אבל פירוש זה קשה, כי לא דיבר על המן עד כאן. ולפי-כך נראה יותר הפירוש הראשון שכתבנו. ברם בין כך ובין כך הלשון חפו בחצר, אינו מתיישב, כי לא היה זה בחצר אלא תוך בית משתה היין, וצ"ע. וידידי הרא"כ יצ"ו העיר על זה, אולי הוא ט"ס וצ"ל זָעַפו, במקום חפו, והכל קאי על אחשורוש, והוא יצא לחצר ע"כ. ובנוסח כתר שם טוב, בעמדו חָפִי בחצר: וימינו גדולה יצאה לו להתמכר. לא זכיתי להבין. ואולי נשתבש, וצ"ל וימיני ביו"ד בסוף, וקאי על מרדכי, שנאמר (לעיל ב', ה') איש יהודי וגו' איש ימיני. גדולה יצאה, על שם שנאמר (לעיל ח', ט"ו) ומרדכי יצא וגו' ועטרת זהב "גדולה". להתמכר, על שם שנאמר (לעיל ז', ד') כי נמכרנו אני ועמי. ונאמר (דברים כ"ח, ס"ח) והתמכרתם שם לאויביך, ועיין מדרש הגדול שם דף תר"ל. אי נמי ימינו, קאי אַאֲסֶתֶר, שעליה מדובר בסיום בית זה ואנו חייבין לומר ברוכה

אסתר. והוא על שם (תהלים מ"ה, י') נצבה שגל לימינך. לפי שהיתה אשתו של־מרדכי, כמו שדרשו חז"ל במגילה דף יג. אל תקרי לְבַת (לעיל ב', ז') אלא לְבֵית. ואעפ"י שעדיין אין הלשון והעניינים מתקשרים זה בזה, מ"מ לא נמנעתי מלהציע הדברים האלו, שמא יהא אפשר לבנות עליהם, אם נזכה במשך הזמן למצוא נוסחא יותר מתוקנת. ובנוסח השני אין שום שינוי מאשר כאן. ועכשיו ראיתי בנוסח כתר שם טוב, וימינו גדולה יצתה לה לְהִתְפַּתֵּר, מלשון כתר. ועדיין צ"ע. שוב שמחתי לראות במחניים הגירסא וימיני ביו"ד בסוף, ועיין עוד שם גירסאות נוספות, ומה שכתב לפרש: ואנו חייבין. בנוסח השני וחייבים אנו. וכן בנוסח כתר שם טוב:

יח) נְחֻיִים. לשון מנוחה, על שם "ונוח" מאויביהם (לעיל ט', ט"ז), כימים אשר "נחו" בהם היהודים (שם כ"ב). וכתב נחויים לצורך החרוז עם פדויים. אי נמי, לשון הנהגה, על שם (דברים ל"ב, י"ב) י"י בדד ינחנו: להרוג שנואים. על שם (שם ט"ז) והרוג בשונאיהם: ארורים אויבים. הגאון תנא דמסייע לגירסתינו המקובלת בידינו כך הלכה למעשה עד היום, וכמו שנמצא כן גם בכל הנוסחאות שלנו, הן בדף של־חסדי וגו' והברכות שמצרפים למגילה, הן בתכאליל כת"י ראשונות ואחרונות, ובכללן של־מהר"י בשירי. ולפניו ראיתי כן גם בתכלאל כת"י הסופר ה"ר אביגד ב"ר דוד במה"ר בניה, שנכתב במדינת צנעא בשנת א'תתנ"א לשטרות, שהיא ה'ש' ליצירה. ולאפוקי מהנוסחאות שבשאר קהילות, כגון ארורים כל הערלים, או כל עובדי אלילים, או כל העכו"ם, או כל הרשעים, או העמלקים, ועיין כתר שם טוב (גאגין) ח"א דף תקמ"ח מה שאסף בזה, ובשאר ספרים. ומובן כי פגעה באותן נוסחאות יד הצנזור, והראיה שיש ספרי ש"ע (סימן תר"צ סעיף ט"ז) שנדפס בהם ארורים כל וכו', ברוכים כל וכו', סְתָמוּ וְלֹא פִירְשׁוּ. ואעפ"י שאין תיבת אויבים מקבילה לתיבת ישראל, כאשר ייסדו בקודמים המן כנגד מרדכי וזרש כנגד אסתר, מ"מ כאן לא יכלו לומר גויים, כי המגמה לארר רק אותם מהם המצירים לישראל. ולכן נקטו אויבים ולא שונאים, כי אויב קשה משונא, וכמו שביארנו בס"ד לעיל בפרשת נצבים על פסוק ונתן י"י אלהיך וגו' על אויביך ועל שונאיך. ומהרי"ץ בעץ חיים דף קס"ה ע"ב כתב טוב־טעם לנוסחתינו שאומרים ארורים אויבים, ולא ארורים העמלקים כגירסת השלחן ערוך, לכלול גם אותם שבאו לעזרת עמלק במלחמה, כדאיתא במכילתא ובזוהר שעמלק בבואו להילחם עם ישראל לקח עמו כמה משאר אומות יעו"ש. והוא במכילתא על פסוק ויבא עמלק (שמות י"ז, ח') שבא בעצה, שכינס עמלק את כל האומות ואמר להם וכו' אם ינצחוני ברחו לכם, ואם לאו בואו וסייעוני וכו'. ובזוהר שם דף ס"ו ע"א על פסוק ויאמר י"י אל משה כתוב זאת זכרון (שם י"ד) עמלק, עמין אֶחְרַנִּין אייתי עמיה, וכולהו דחילו (פי' פחדו) לקרבא בהו בישראל, בְּרֵ אִיהוּ וכו'. ולכאורה שפיר טפי היה לו למהרי"ץ לפרש דקאי בפרט על האויבים שבזמן מרדכי ואסתר, שהם כל המון הגויים בכל ארצות מלכות אחשורוש, ששמחו לקיים מצות המלך להשמיד את היהודים, דלפום רהטא נראה שרובם ככולם לא היו מזרע עמלק. אבל בתרגום על פסוק ונוח מאויביהם והרוג בשונאיהם חמשה ושבעים אלף (לעיל ט', ט"ז) מפורש שהם היו מזרע עמלק. וכן כתוב שם לעיל מינה לגבי הפסוק, ובשושן הבירה הרגו היהודים ואבד חמש מאות איש (שם ו', וגם בפסוק י"ב) וכן על פסוק ויהרגו בשושן שלוש מאות איש (שם ט"ו), וכן ראיתי לכמה מפרשים. ועיין עוד יערות דבש חלק שני דרשה ששית דף פ"ג ע"ג, יש להבין מה כיוונה אסתר שבקשה מאחשורוש עוד יום אחד, וכי בזה ייעקר "עמלק" לגמרי וכו' ע"כ. ובנחל אשכול על פסוק (לעיל ח', ה') ותאמר אם על המלך טוב, הביא בשם היערות דבש כי ציווה אחשורוש לכתוב שהמן רימה למלך וכו' רק הפוך השמדה על "העמלקים" וכו' יעוש"ב, ובדברינו לעיל אות ה' ד"ה ולא הות ליה קבורה, בשם מעם לועז. ולא עוד אלא שמצינו שהיו גויים שלא הסכימו לגזירתו של־המן ואדרבה הצטערו עמהם, שכן כתוב במדרש חסרות ויתירות על פסוק והעיר שושן נְבֻכָה (לעיל ג', ט"ו) חסר וא"ו, שכולם היו בוכים, ישראל עם הגויים ע"כ, לפי הפירוש שהובא על זה בבתי מדרשות חלק ב' דף של"א כי גם בהם היו אוהבים לישראל וכו' ע"כ. [וכן יִנְצְלוּ הֵם לַעֲתִיד לְבֹא, כמ"ש בס"ד לעיל פרשת בא על פסוק ועברתי בארץ מצרים וגו' ד"ה ואפשר]. אמנם לפי פירושים נוספים שכתב שם, ממילא אין הוכחה. וכן מפורש בתרגום שם שאומות העולם שבשושן, היו שמחים, וכן כתב מהר"מ אלשיך שם שהיהודים שבשושן היו נבוכים. אגב יש להעיר שבכל הספרים שבידינו, כתובה מליאה וא"ו נְבֻכָה. ולשיטת מדרש חסרות ויתירות שהיא חסרה וא"ו, נראה שהדרש כאילו כתוב נְבֻכָה:

בכתר שם טוב, נוסח בית זה שונה לגמרי, וכך היא גירסתו. ימי הפורים קיימו נחויים, וכל אויביהם כולם דוויים, למען כי לא נלך בחקות הגויים, לכך נאמר ארורים הרשעים:

יט) יקותיאל. זה משה רבינו, כדאיתא במגילה דף י"ג ע"א: תשועת האל. בנוסח השני תשועה מהאל. והנוסח שבפנים עדיף טפי, כידוע למבין שכביכול מושיע לעצמו, וכמו שמצוי במקראות כגון לישועתך קויתי י"י (בראשית מ"ט, י"ח. ועיין בדברינו שם ד"ה ועוד) התיצבו וראו את ישועת י"י (שמות י"ד, י"ג) וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (ישעיה נ"ב, י') טוב ויחיל ודומם לתשועת י"י (איכה ג', כ"ו). וכן ביארו חז"ל בהדיא שישועת הקב"ה וישועתם של ישראל אחת היא, בויקרא רבה פ"ט אות ג', ובתנחומא סוף פרשת אחרי מות, ובשחר טוב פ"ט אות י"ד וסוף פרק צ"א, ובעוד מקומות רבים, ובספרי המפרשים. ובעץ חיים למהרי"ץ בהרבה מקומות, כגון דף י"ד ע"ב ד"ה ובישועתך, ובדף ל"ד ע"ב ד"ה נגילה, ובדף מ"ז ע"ב ד"ה וקרנו תרום בישועתך, ובדף ק"ח ע"א ד"ה בישועתך, ובהקדמתו להושענות דסוכות דף ס"ב ד"ה איתא, ובפירושו לאשמורות דף מ"ה ע"ב ד"ה ישועתה. ובדברינו לעיל הפטרת מנחה של-יום הכפורים על פסוק ישועתה לי"י ד"ה ומזה: אומרים י"י אלהי ישראל. נראה שצריך להשלים כאן, אומרים ברוך י"י אלהי ישראל, כלשון המקראות במקומות רבים, כגון במלכים-א' א', מ"ח. ותהלים מ"א, י"ד. עוד נראה שצריך להוסיף אחרי כן, וחייבין אנו לומר ברוכים ישראל, על דרך הבתים הקודמים לזה. וגם כדי להשלים החלק הרביעי, כבסוף כל בית מבתי הפיוט. וההמשך כן יאבדו וגו' נראה שאינו חלק מן הפיוט, כדמוכח מזה שאינו חרוז. ובפרט שכבר נזכר זה לעיל אות י"ג בד"ה תלוי כראוהו וכו', אלא הוא סיום מהמעתיק. שו"ר כעין זה בנוסח השני, וכך היא גירסתו, כי ראו תשועה מהאל. וחייבין אנו לומר ברוכים ישראל. ונאמר כן יאבדו כל אויביך, ישראל. ולפ"ז אף שלשון הפסוק בסוף שירת דבורה הוא, כן יאבדו כל אויביך י"י, כיון שכבר אמר זאת לעיל באות י"ג, לא רצה לכפול הענין שוב ושינה לכתוב ישראל, על דרך שאמרו חז"ל שכל מי שהוא אויב לישראל, כאילו הוא אויב להקב"ה, וכמ"ש בס"ד לעיל בפרשת בהעלותך על פסוק ויהי בנוסע הארון ד"ה מעתה. ועיין עוד במגילתנו לעיל בסמוך בפסקת ודובר שלום ד"ה ואפשר. ואם כן נוסח זה עיקר כאן טפי מהנוסח הראשון:

ונוסח כתר שם טוב, שמחה לבשו עדת יקותיאל, ששון וצהלה יישרם האל. ויושיעם האל לפני השר מיכאל, וחייבין אנו לומר ברוכים כל ישראל:

ד) לתועלת המעיינים, נחזור לכתוב את הפיוט דלעיל בנוסח מדוייק, אשר הונף ואשר הורם מתוך צירוף וליבון שתי הנוסחאות כת"י שציינו, ובתוספת מה שהיגהנו מסברתנו. ועל דרך מה שנאמר (דברים י"ט, ט"ו) על פי שנים עדים או שלושה עדים יקום דבר. וזאת כיון שמגמתנו להיישיר הדרך לפני החפצים לשוררו בסעודת פורים כמו שהקדמנו, ויגרם להם בלבול מרוב הנוסחאות והפירושים דלעיל, ובקושי גדול יגיעו למחוז חפצם. על כן יקראו מכאן בלי שום מכשול ותקלה, הנוסח המשופר והמובחר. ואדרבה ירוץ כל קורא בו, כי הוספנו כאן גם ניקוד מושלם לכל התיבות, ומאידך הועלנו עוד בהשמיטנו השואים הנחים:

ומה שעד היום לא נתפשט בישראל הפיוט הלזה, מסתברא לענ"ד שאינו רק מפני שבמקצת מקומות ממנו אין משקלו נוח, אלא בעיקר בגלל שגיאות המעתיקים ושיבושיהם, שגרמו להיות בו דברים סתומים וחתומים באין מבין. על כן השתא שזכיתי בס"ד לסקל ממנו עכ"פ את רובם, מבטחי בה' אשר נתן בלבי להתייגע בו מאד מאד, בתיקונו ובפירושו באר היטב, אשר לא פיללתי ולא עלתה על ליבי שיבנה על פיוט זה בניין גדול ונהדר כזה, שיתרבו מכאן ואילך ההוגים ביין משומר זה, בני תורה ותלמידי חכמים, אשר ישוררו לאל שירה חדשה. ויתקיים מקרא שכתוב ליהודים היתה אורה ושמחה (לעיל ח', ט"ז) אורה זו תורה כמו שדרשו חז"ל במגילה דף ט"ז ע"ב. כי בהאיי אורייתא חדתא, ינהרון אנפיהון כר' אָבְהוּ כד אשכח תוספתא עתיקתא וכדאיתא בירושלמי שבת פ"ח הל"א, וע"ע מ"ש בס"ד לעיל במגילת קהלת על פסוק חכמת אדם תאיר פניו ד"ה ולכאורה:

ובשתותם יין חדש זה מקנקן ישן נושן, רְחָא לְבָסִימִי שכיח למשקל ולמטרי באמצעותו בכל ענייני המגילה, עם מה שנתחדש ונרמז בדברי הגאון הפייטן, דיוקיו ומליצותיו. ויוסיפו נופך מדילייהו, ויזכו לפרש ולתרץ מה שנותר סתום וחתום, כי הוא חלקם:

א. אֶלֶּהָא דְּבִשְׁמִיא
פְּרוֹקֵנָן מִיַּד עִמְמִיא.
בְּזִכּוֹת תִּלְתָּא חֲבִיבִיא
תִּפְרוֹק וּתְשִׁיזִיב בְּנִיא:
ב. גְּדוֹל בְּשִׁמָּה נִקְרָא
וּלְפָנֶיהָ נְהָגָה בְּשִׁירָה.
דְּרַכְתָּ בְּאוּבִינוּ פּוּרָה
וְהִפְכֶתֶם כְּסוּדוֹם וְעִמּוּרָה:
ג. הָמֵן רְשִׁיעָא
נָפַל רְעִיעָא.
וְאַתְלִי עַל אָעָא
בְּשֵׁר חֲמָרָא גְרִיעָא:
ד. זְכִירַת עֲמֻלָּק תִּמְחָה, מְחִיָּה מְתוּחָה
יִרְדוּ מְהֵרָה לְבֹאֵר שַׁחַת וְשׁוּחָה.
חֲטֹאתֶם לֹא תִשְׁכַּחַה
כִּי לֹא יִדְעוּ עֲשׂוֹת נְכוּחָה:
ה. טָעָא בְּעֵתְרָא
בְּשֵׁר חֲזִירָא.
יִתְנַסַּח לְבָרָא
וְלֹא הָוֵת לִיָּה קְבוּרָה:
ו. כְּנַפִּילַת הָמֵן יִפּוֹל כָּל זֶרְעוֹ
וְשׁוֹבֵב הוֹלֵךְ בְּעֵזוֹן בְּצֵעוֹ.
לֹא תוּכַל לְמַרְדְּכִי אֲמָרוּ לוֹ כָּל יוֹדְעוֹ
כִּי נָפּוֹל תִּפּוֹל כְּנַפִּילַת פִּרְעָה:
ז. מַלְכָּא אֲתַפְנִי
עַל עֵרְסִיָּה אֲתַקְנִי.
נָפַל קְדָם דְּעֵנִי
עַל דִּי מֵלַת מַלְכָּא שְׁנִי:
ח. סְפָרִים הִמְהִיר לְפִחוֹת כָּל הָאָרֶץ
לְהַשְׁמִיד עִם אֵל, עִם בְּנֵי פְּרָץ.
עַל כֵּן זָכְרוּ אֲבָד מִנִּי אָרֶץ
וְנִהְפְּכָה עֲצָתוֹ וְנִתְמַלְּא טִמְאָה כְּשֶׁרֶץ:
ט. פְּחָדָא אֶחָד בְּנוֹהִי
עַל דִּי נִקְרוּ עוֹפִיָּא עֵינוֹהִי.
צֻחוּ כְּחָדָא קְדָמוֹהִי
זָרֵשׁ וְכָל רְחֻמוֹהִי:
י. קַל אֲתַתִּיָּה כַּד צֻחַת
וּבְרִיתִיָּה מִתְאַנַּחַת.
רִישִׁיָּה בְּזַבְלָא מְשַׁחַת
וּמֵן אֲגָרָא אֲשַׁתְּטַחַת:
יא. שְׁקַל כְּכַרְיִן אֲלַפִּין עֲשָׂרָא
וּלְכֹדוּהוּ עֹנוּתִיו בְּעֵבְרָה.
תְּלוּהוּ הוּא וּבְנָיו עֲשָׂרָה
פְּרִשְׁנַדְתָּא וְאַחוּהִי בְּנֵי הָאָרוּרָה:

יב. כְּהַרְכִּיב מְרַדְכִי בְּחוּץ
וְהַלְבִּישׁוּ בַגְדֵי־בוּץ.
וְהוּא צְלוּב וְשִׁמוּ נְפוּץ
וְלֹא שֵׁם לוֹ עַל פְּנֵי חוּץ:
יג. תְּלוּי כְּרֹאוֹהוּ בְּנֵי
אוֹתָהּ שְׁעָה נִהְרוּ עֵינֵי.
בְּאֶהְלוּ חֹשֶׁב רְעָה עַל הַמּוֹנֵי
כֵן יֵאבְדוּ כָּל אוֹיְבֵיךָ יי":
יד. שְׂמַחָה עָשׂוּ עִם לֹא אֱלֵמֶן
כְּלַבֵּשׁ מְרַדְכִי בּוּץ וְאַרְגָּמָן.
וְנַחֲפָה וְנִבְהַל הַצָּר הַמֶּן
לְכֶךָ נֹאמֵר אֲרוּר הַמֶּן:
טו. יְמֵי הַפּוֹרִים קִיְּמוּ בְרוּכֵי
כִּי שְׂמַחְנִי אֵל וַיִּשֶׁר דְּרָכֵי.
לְפָנָיו אֶקְוֶה וְאֶכְרַע עַל בְּרַפֵּי
וְחִיְבִין אָנוּ לֹזְמֵר בְּרוּךְ מְרַדְכִי:
טז. מִלְתָּא לְמַלְכָּא פִירֵשׁ
עַל בְּגַתְנָא וְתַרְשׁ.
בְּאַרְבַּעַה עָשָׂר בַּחֲדָשׁ
נַעַן וְנֹאמֵר אֲרוּרָה זָרְשׁ:
יז. כְּסִיל מְטוֹרֶף בִּיאוֹתֵר
בְּעַמְדוֹ פְּנִיו חָפוּ בְּחֶצֶר.
וַיִּמְיֵנוּ גְדוֹלָה יִצְאָה לוֹ לְהַתְמַכֵּר
וְאָנוּ חִיְבִין לֹזְמֵר בְּרוּכָה אֶסְתֵּר:
יח. שִׁיר וְשִׁבְחָ נִתְּנוּ נְחוּיִים
כִּי יִצְאוּ הַכֹּל פְּדוּיִים.
פְּשֻׁטוֹ יָד לְהַרוֹג שְׁנוּאִים
לְכֶךָ נֹאמֵר אֲרוּרִים אוֹיְבֵים:
יט. שְׂמַחָה לְבָשׁוּ עֵדֶת יְקוּתֵיאל
כִּי רָאוּ תְשׁוּעַת הָאֵל.
וְחִיְבִין אָנוּ לֹזְמֵר בְּרוּכִים יִשְׂרָאֵל
וְנֹאמֵר, כֵּן יֵאבְדוּ כָּל אוֹיְבֵיךָ, יִשְׂרָאֵל:

גל עיני, ואביטה מתורתך נפלאות. יזמרו לשמך, מייחלי קץ פלאות. תשובב לנויהם, פזורים בכל פאות: